technopolis group

November 2021

Evaluatie Subsidies Stichting Zeldzame Huisdierrassen 2015-2020

Eindrapport

November 2021

Evaluatie Subsidies Stichting Zeldzame Huisdierrassen 2015-2020

Eindrapport

Christiaan Vis, Lonneke Schrijver, Janna van Belle, Anke Nooijen

Inhoudsopgave

Samenvatting 4

Bevindingen 4

Aanbevelingen 5

1 Inleiding en leeswijzer 6

2 Achtergrond en aanleiding 7

2.1 Maatschappelijke context 7

2.2 Internationale afspraken en LNV-beleid 8

2.3 Stichting Zeldzame Huisdierrassen en de subsidie van LNV 9

2.4 Onderliggende beleidstheorie 11

2.5 Aanleiding en doel van de evaluatie 12

3 Aanpak en methoden 14

3.1 Gefaseerde aanpak 14

3.2 Methoden en bronnen 15

3.3 Begeleidingscommissie 15

4 Bevindingen 16

4.1 Doeltreffendheid 16

4.2 Doelmatigheid 24

4.3 Communicatie en afstemming met LNV 27

4.4 Opvolging voorgaande evaluatie 29

4.5 Lessen uit internationale benchmark 30

4.6 Succesfactoren, risico's en kansen 33

4.7 Toekomstperspectief 34

5 Conclusies en aanbevelingen 37

5.1 Aanbevelingen SZH 38

5.2 Aanbevelingen LNV 38

Bijlage A Beleidstheorie 40

Bijlage B Geraadpleegde documenten en bronnen 44

Bijlage C Voorbeelden dossiers belangenbehartiging 48

Bijlage D Opvolging aanbevelingen voorgaande evaluatie 50

Bijlage E Internationale benchmark 53

Bijlage F Uitwerking SWOT 56

Tabellen

Tabel 1: Onderzoeksvragen 13
Tabel 2: Kerneigenschappen van organisaties in de Internationale kwalitatieve vergelijking 31
Tabel 3: Samenvatting van de sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen voor SZH 34
Tabel 4: Resultatenindicatoren 41

Figuren

Figuur 1: Overzicht van de belangrijkste belanghebbende partijen 10
Figuur 2: Structuur verdiepende beleidstheorie SZH 12
Figuur 3: Schematische weergave aanpak 14
Figuur 4: Donateurs 22
Figuur 5: Doeltreffendheid van SZH volgens stakeholders 23
Figuur 6: Overzicht van inkomsten en uitgaven in 2015-2020 25
Figuur 7: Doelmatigheid van SZH volgens stakeholders 27
Figuur 8: Belang van verschillende activiteiten volgens respondenten 37

Kaders

Kader 1: Doeltreffendheid van SZH 16
Kader 2: Erkende erfgoed centra 20
Kader 3: van fosfaatreductieregeling naar dierpremies 21
Kader 4: Belangrijkste bevindingen over de doelmatigheid van SZH 24
Kader 5: Belangrijkste bevindingen over de communicatie tussen SZH en LNV 28
Kader 6: Belangrijkste bevindingen over de opvolging van de voorgaande evaluatie 29
Kader 7: Belangrijkste lessen van vergelijkbare organisaties 30
Kader 8: Succesfactoren, risico's en kansen voor SZH 33
Kader 9: Belangrijkste bevindingen en aanbevelingen voor het toekomstperspectief van SZH 34

Samenvatting

Nederland heeft zich gecommitteerd aan diverse internationale afspraken ten aanzien van het behoud van biodiversiteit en om de teruggang in variatie van de soortenrijkdom in dieren, planten, en micro-organismen tegen te gaan. Uit deze afspraken vloeien onder andere verplichtingen voort rond het behoud van oorspronkelijke landbouwhuisdierrassen. Oorspronkelijke landbouwdierrassen zijn dieren die over een periode van 40 jaar in minimaal zes generaties in Nederland zijn gefokt. Het betreffen onder andere runderen, paarden, varkens, schapen, geiten, knaagdieren, honden, en pluimvee. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) beoogt met een jaarlijkse projectsubsidie aan de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) invulling aan deze verplichtingen te geven.

SZH heeft als hoofddoel bij te dragen aan "*het behoud van zeldzame oorspronkelijke Nederlandse rassen van onze boerderij- en huisdieren en hun diversiteit*" in de natuurlijke leefomgeving. Het ideaal van SZH is om alle zeldzame huisdierrassen uit de kritische zone te halen zodat het voortbestaan van zeldzame huisdierrassen niet meer bedreigd wordt en/of deze rassen niet meer kwetsbaar zijn in termen van voortplantingsvermogen en raszuiverheid. SZH wil er ook voor zorgen dat dierhouders reële en rendabele mogelijkheden hebben om met zeldzame huisdierrassen te werken.

In de verwezenlijking van haar doelen heeft SZH een veelheid aan activiteiten ontplooid variërend van het registreren van zeldzame dierrassen via het Paraplubestand, brede informatievoorziening en kennisuitwisseling, verbinden, praktische ondersteuning, advisering, en belangenbehartiging. De SZH heeft een verbindende rol en brengt dierhouders, stamboek- en rasverenigingen, publieke organisaties en instellingen en andere partijen in de keten bij elkaar.

In lijn met de (Rijks) Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek heeft het ministerie van LNV Technopolis Group de opdracht gegeven om de subsidie over de periode 2015-2020 aan SZH te evalueren. Het doel van deze evaluatie was om te bepalen in hoeverre de subsidie doeltreffend en doelmatig is ingezet in het bijdragen aan het behoud van Nederlandse zeldzame huisdierrassen, en om aanbevelingen te formuleren voor verbetering. De evaluatie bestond uit deskstudie, interviews met betrokkenen, een enquête onder belanghebbenden, en een benchmark met twee vergelijkbare organisaties in het buitenland.

Bevindingen

De evaluatie maakt aannemelijk dat SZH de afgelopen vijf jaar op een doeltreffende en doelmatige wijze heeft bijgedragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen in Nederland. Dit valt onder andere op te maken uit:

- Een groeiend aantal registraties van zeldzame dieren en rassen in het Paraplubestand en de vergrote toepasbaarheid van het registratiesysteem.
- Nauwe samenwerking en goede communicatie met andere partijen, waaronder het Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN). SZH vult de wetenschappelijke onderzoeksfunctie van het CGN aan en legt de verbinding met de dagelijkse praktijk van dierhouders.
- De belangenbehartiging van SZH in belangrijke regionale en nationale beleidsdossiers. Zo heeft SZH een belangrijke bijdrage gehad in de bescherming van zeldzame huisdierrassen in het fosfaatreductieplan.
- De overwegend positieve mening van belanghebbenden over de doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH.

SZH is in de afgelopen periode op een aantal terreinen geprofessionaliseerd, m.n. op communicatie (incl. website) en belangenbehartiging. Verder heeft SZH de haalbaarheid van het werven van externe financiering onderzocht.

SZH heeft een beperkte financiële armslag. De subsidie van LNV wordt hoofdzakelijk ingezet voor het bekostigen van één arbeidsplaats gericht op advisering en coördinatie van de activiteiten van de stichting. SZH is sterk afhankelijk van een gepassioneerde en kundige groep vrijwilligers. Het verbindende karakter van SZH legitimeert financiële ondersteuning vanuit de overheid.

Aanbevelingen

SZH opereert voornamelijk vraag-gedreven. Dit is passend gezien de verbindende rol en de middelen die SZH tot haar beschikking heeft. Dit leidt echter tot een grote diversiteit aan activiteiten en maakt prioritering en besluitvorming complex. Daarom raden we SZH aan om een meerjarige visie te ontwikkelen die gericht is op het inhoudelijk prioriteren en ordenen van de wijzen waarop het meest effectief en efficiënt kan worden bijgedragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen. Deze strategiebepaling dient in nauwe samenwerking en samenspraak met belanghebbenden plaats te vinden, inclusief het ministerie van LNV. Ook dient in de strategiebepaling een praktisch raamwerk voor het monitoren van de voortgang op het realiseren van de gestelde prioriteiten te worden ontwikkeld.

We raden het ministerie van LNV aan om hier samen met SZH (verder) in op te trekken om draagvlak, inbedding, en afstemming met aanpalende beleidsterreinen te waarborgen. SZH is uitstekend gepositioneerd om in de strategiebepaling verbindend en faciliterend op te treden. Dit moet echter gepaard gaan met voldoende financiële middelen. Vanwege de afhankelijkheid van vrijwilligers is de kritische massa en continuïteit fragiel. Door voldoende middelen beschikbaar te stellen kan SZH voorzien in de juiste randvoorwaarden zodat vrijwilligers kunnen doen waar ze goed in zijn en betrokken blijven. We adviseren deze uitbreiding in te zetten voor het aanstellen van een strategisch directeur om het inhoudelijk leiderschap van SZH uit te breiden. Hiermee wordt SZH in staat gesteld om een beperkt maar noodzakelijk deel van haar tijd te blijven besteden aan vraag-gedreven activiteiten, en tegelijk een sturende (en breed gedragen) strategie op te stellen en te implementeren.

Als laatste bleek dat het jaarlijkse aanvraag-, verantwoording, en subsidiebeschikkingsproces een aanzienlijke administratieve last met zich meebrengt. Daarnaast is de financiële zekerheid zeer beperkt. De korte en onzekere financieringscycli hebben als reëel risico dat het enige personeelslid niet behouden kan worden waardoor de continuïteit van SZH in gevaar is. We ondersteunen de voorbereidingen die LNV momenteel treft om naar een meerjarige financieringscyclus over te stappen.

1 Inleiding en leeswijzer

In navolging van internationale afspraken is de Nederlandse overheid gecommitteerd aan het behoud van inheemse biodiversiteit. Onderdeel hiervan is het behoud van zeldzame huisdierrassen. In 1998 heeft de overheid de Subsidieregeling Zeldzame Huisdierrassen in het leven geroepen. In de eerste 10 jaar was de subsidieregeling gericht op het (jaarlijks) financieel ondersteunen van individuele fokkers en houders van zeldzame landbouwhuisdieren. In 2007 werd deze regeling stopgezet en vanaf 2008 beoogt het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) met een jaarlijkse projectsubsidie aan de Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) het behoud van zeldzame huisdierrassen te stimuleren.

SZH is sinds 1976 actief en heeft als centrale doelstelling om een bijdrage te leveren aan het behoud van zeldzame (landbouw)huisdierrassen. SZH stelt zich ten doel een bijdrage te leveren aan het nakomen van de internationale verplichtingen en afspraken die Nederland is aangegaan. Samenhangend hiermee wil SZH ook bijdragen aan het behoud van de genetische diversiteit van landbouwhuisdieren in Nederland.

In lijn met de Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek (het RPE-kader) van de Rijksoverheid, is de jaarlijkse projectsubsidie aan SZH onderworpen aan een periodieke evaluatie. Het hoofddoel van deze evaluatie is het bepalen in hoeverre de subsidie aan SZH doeltreffend en doelmatig is in het bijdragen aan het behoud van Nederlandse zeldzame huisdierrassen. Daarnaast is de evaluatie gericht op het in kaart brengen van relevante lessen en op het formuleren van eventuele aanbevelingen ter verbetering van de impact van de bijdrage aan SZH. Voorliggend rapport beschrijft de bevindingen van de evaluatie, die werd uitgevoerd door Technopolis Group in de periode januari-september 2021. De evaluatie betrof de periode 2015-2020. Naast een *ex-post*oriëntatie, is in deze evaluatie ook naar de toekomst gekeken (*ex ante*).

In hoofdstuk 2 zijn de algemene beleidscontext en doel van deze evaluatie beschreven. In hoofdstuk 3 wordt de methodologie toegelicht die is gebruikt om de evaluatie uit te voeren en de evaluatievragen te beantwoorden. In hoofdstuk 4 worden per evaluatievraag de bevindingen gepresenteerd. Tot slot zijn in hoofdstuk 5 conclusies en aanbevelingen geformuleerd.

2 Achtergrond en aanleiding

2.1 Maatschappelijke context

LNV heeft de maatschappelijke taak om bij te dragen aan het behoud van biodiversiteit en om de teruggang in variatie van de soortenrijkdom in dieren, planten en micro- organismen in Nederland te verminderen. Biodiversiteit is een breed begrip waar de variatie tussen ecosystemen, in soorten binnen een ecosysteem, alsook de genetische variatie binnen een soort onder kan worden verstaan. De soortenrijkdom in een ecosysteem wordt vaak gebruikt als indicator van de gezondheid van dat systeem. Omdat de meeste levensvormen in hun voortbestaan afhankelijk zijn van soortgenoten en van andere levensvormen, wordt overheersing van één of enkele soorten als een risico voor het voortbestaan van het systeem gezien. Vanuit het menselijk perspectief draagt biodiversiteit bij aan onze bestaanszekerheid en vormt ze de basis van welvaart en kwaliteit van leven. Op grotere schaal is naast stabiliteit in klimaat en milieu, de diversiteit in soorten en rassen ook belangrijk voor de beschikbaarheid en kwaliteit van voedsel en andere natuurlijke hulpbronnen zoals medicijnen en brandstoffen. In algemene zin omvat biodiversiteit alle verschillende soorten aan planten en dieren die op aarde leven, inclusief landbouwdierrassen[1]. Deze evaluatie richt zich op landbouwhuisdieren.

De diversiteit in landbouwhuisdieren in Nederland is over een lange periode ontstaan en gecreëerd. Het betreft gedomesticeerde soorten en rassen van oorspronkelijke landbouwhuisdierrassen zoals runderen, paarden, geiten, en pluimvee[1]. Door de tijd heen zijn bestaande soorten verrijkt en aangepast om bijvoorbeeld de productieopbrengst te verhogen of resistentie tegen ziekten te verbeteren. Door middel van selectie en manipulatie (op basis van functionele, uiterlijke, en genetische kenmerken) zijn rassen en soorten geoptimaliseerd om op grote schaal en tegen lage kosten in de (toenemende) vraag naar o.m. voedsel te kunnen blijven voorzien. Naast verbeteringen in diergezondheid en productie-efficiëntie van bijvoorbeeld vlees of melk, veroorzaken deze optimalisaties en functievereenvoudiging, ook een bedreiging voor de genetische biodiversiteit in Nederland. Dieren die voor meerdere functies of doelen kunnen worden ingezet, zoals melk én vlees, voldoen niet aan de productienormen die met rassen met een enkele functie zoals alleen melk of alleen vleesproductie kunnen worden behaald. Hiermee neemt de (economische) rendabiliteit van dieren met meerdere functies af en worden ze niet ingezet in (grootschalige) veehouderijen. Hierdoor worden deze diersoorten en -rassen mogelijk zeldzaam en op termijn met uitsterven bedreigd[2].

De inheemse rassen hebben het Nederlandse landschap mede bepaald en zijn ingesteld op het klimaat en de omgeving. Zij vertegenwoordigen daarmee ook een culturele en ecologische waarde die specifiek is voor Nederland. Verder bezitten oude rassen een variëteit

[1] Oorspronkelijke landbouwhuisdierrassen (synoniem voor huisdierrassen, boerderijrassen, hierna aangeduid met huisdierrassen) zijn dieren die over een periode van 40 jaar in minimaal zes generaties in Nederland zijn gefokt. Voor geïmporteerde rassen geldt dat in die periode geen continue uitwisseling met de moederpopulatie mag hebben plaatsgevonden. Het betreffen onder andere runderen, paarden, varkens, schapen, geiten, knaagdieren, honden, en pluimvee. Ecologische diversiteit en plantaardige soorten zoals cultuurgewassen, bomen en struiken zijn daarom buiten beschouwing gelaten.

[2] Om de zeldzaamheid van rassen te bepalen worden criteria van de internationale wereldvoedselorganisatie toegepast FAO (2013). Dit betreft het aantal geregistreerde vrouwelijke fokdieren in combinatie met de inteelttoename per generatie. Aan de hand van deze criteria krijgen rassen een risicoclassificatie variërend van: Kritiek, Bedreigd, Kwetsbaar, Normaal en Onbekend, waarvan de eerste drie aanduiden dat een ras zeldzaam is, d.w.z, < 2.000 en < 6.000 vrouwelijke fokdieren voor soorten met een resp. hoog en laag voorplantingsvermogen, en een inteelt toename per generatie van < 0,25%.

aan eigenschappen en genen welke van belang kunnen zijn in transities naar veehouderijen die bestand zijn tegen klimaatverandering of nieuwe ziekten.

2.2 Internationale afspraken en LNV-beleid

Nederland heeft zich gecommitteerd aan diverse internationale afspraken ten aanzien van het behoud van biodiversiteit. Uit deze afspraken vloeien ook verplichtingen voort rond het behoud van zeldzame huisdierrassen[3]. Belangrijke voorbeelden hiervan zijn [4]:

- Verdrag inzake Biologische Diversiteit (1992): het verdrag kent drie hoofddoelstellingen: behoud van biologische diversiteit, het duurzaam gebruik ervan, en een eerlijke verdeling van de voordelen die het gebruik van genetische bronnen opleveren.[5] Ondertekenaars dienen - voor zover mogelijk en passend - wetgeving en/of andere regelgeving te ontwikkelen of te handhaven die nodig is voor de bescherming van bedreigde soorten en populaties (artikel 8.11). Ook dienen ondertekenaars het besef van het belang van het behoud van de biologische diversiteit te bevorderen en te stimuleren (artikel 13.1).
- Het Global Plan of Action on Animal Genetic Resources for Food and Agriculture (2007): het plan kent 23 strategische prioriteiten met bijbehorende acties met als doel om de erosie van de genetische diversiteit van dieren tegen te gaan en een duurzaam gebruik van dierlijke genetische hulpbronnen te garanderen. Het plan gaat o.a. in op de noodzaak om nationaal beleid te ontwikkelen om dierlijke genetische bronnen te behouden.

Deze verdragen legitimeren dat de Nederlandse overheid zich op diverse manieren inspant om dierlijke genetische bronnen te behouden. De kern van het huidige beleid is het *in situ* en *ex situ* behoud van dieren van zeldzame rassen[6], waarbij *in situ* en *ex situ* behoud complementaire strategieën zijn waar onderzoek naar en het gebruik van zeldzame huisdierrassen in de praktijk met elkaar in verbinding worden gebracht. *In situ* instandhouding is een methode waarbij soorten en rassen in de natuurlijke leefomgeving worden beheerd. Bij *ex situ* instandhouding worden soorten en rassen buiten de natuurlijke omgeving in stand gehouden.

De Wettelijke Onderzoekstaak Genetische Bronnen (WOT GB) ondersteunt de overheid met kennis, expertise, methoden, adviezen en faciliteiten in het implementeren van deze verdragen. De WOT GB wordt uitgevoerd door het Centrum Genetische Bronnen Nederland (CGN), ooit opgericht mede op initiatief van SZH. Als onderdeel van de WOT GB, richt de WOT GB-Dierlijk zich op het beheer van dierlijk materiaal buiten de natuurlijke habitat in genenbankcollecties (*ex situ*). Daarnaast draagt CGN bij aan het behoud van Nederlandse dierlijke genetische biodiversiteit in de natuurlijke omgeving (*in situ*) door de toepassing van kennis van de huisdierrassen in de praktijk te stimuleren.

Naast de genoemde beleidsbepalingen is in 2018 de regeling nationale EZK- en LNV-subsidies uitgebreid met de subsidiemodule Zeldzame melkkoeien[7]. Via deze regeling worden de houders van zeldzame melkkoeien ondersteund door de introductie van dierpremies. De hoogte van de premie, bedroeg in 2020 € 150,- per zeldzame melkkoe. De aanleiding voor

---

[3] Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken (2016). Biodiversiteit, kamerstuk 26 407, nr. 110.

[4] Volgens het offerteverzoek was de verordening EG2078/92 ook relevant. Deze is echter opgeheven in 1999.

[5] Biodiversiteit.NL, bezocht 7 juli 2021

[6] LNV (2020). Brief aan SZH betreffende 'Uw subsidieverzoek ondersteuning projectactiviteiten SZH 2020.

[7] Regeling van de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit van 12 februari 2021, nr. WJZ/ 21024634, tot wijziging van de Regeling nationale EZK- en LNV-subsidies in verband met verbreding van de subsidiemodule Melkvee van zeldzame runderrassen met dubbeldoeltypen met zeldzame kleurslagen. Staatscourant

deze regeling was dat vanwege de fosfaatreductieregeling, het aantal zeldzame melkveekoeien in korte tijd met 40% was afgenomen. In de regeling gaat het alleen om koeien van zeldzame rassen die worden gemolken, omdat hiervoor fosfaatrechten nodig zijn. Een melkveehouder zou vanwege de inefficiëntere melkproductie van deze dieren kunnen overwegen om in plaats daarvoor een hoogproductief melkras te kiezen. De regeling is in 2021 uitgebreid waardoor ook vee met een zeldzame kleurslag in aanmerking komt. De regeling is tijdelijk en loopt tot aan het begin van het nieuwe GLB. De regeling is mede tot stand gekomen door toedoen van SZH (zie paragraaf 4.1.4 en Kader 3).

2.3 Stichting Zeldzame Huisdierrassen en de subsidie van LNV

SZH heeft als hoofddoel bij te dragen aan "*het behoud van zeldzame oorspronkelijke Nederlandse rassen van onze boerderij- en huisdieren en hun diversiteit*" in de natuurlijke leefomgeving (*in situ*). SZH is in 1976 door een aantal wetenschappers opgericht als reactie op toenemende selectie van landbouwhuisdieren op productie van melk, vlees of eieren en wegvallende functies van dieren, zoals trekpaarden door mechanisering van de veehouderijen.

Het ideaal van SZH is om alle zeldzame huisdierrassen uit de kritische zone te halen. Dat wil zeggen dat zeldzame huisdierrassen niet meer kritisch, bedreigd, of kwetsbaar zijn in termen van voortplantingsvermogen en raszuiverheid. Aanpalend hieraan is SZH erop gericht dat dierhouders reële en rendabele mogelijkheden hebben om zeldzame huisdierrassen te houden.

Hoewel de doelstellingen van SZH in de periode 2015-2020 in grote lijnen niet zijn veranderd, zijn er enkele accentverschuivingen waar te nemen die de ontwikkeling van SZH kenmerken. In de periode 2015-2017 kregen mede naar aanleiding van de vorige evaluatie, fondsenwerving en de verbreding van draagvlak nadrukkelijk de aandacht. In de periode 2017-2019 scherpte SZH haar visie aan richting een koepelorganisatie met een nadruk op de verbindende functie van SZH voor ras- en stamboekorganisaties, partners, en deskundigen. In de periode 2020-2022 stond (en staat) het ondersteunen van fokkers en houders in het houden van en ondernemen met zeldzame rassen centraal. In de verwezenlijking van haar doelen heeft SZH een veelheid aan activiteiten ontplooid die in een vijftal categorieën kunnen worden ingedeeld, namelijk: (1) registreren en monitoring, (2) kennisuitwisseling, informeren en educatie, (3) verbinden en ondersteunen, (4) belangenbehartiging, en (5) bedrijfsvoering (zie Figuur 2).

In het bereiken van de doelen werkt SZH samen met een aantal stakeholders (zie Figuur 1). Gegroepeerd naar hun belang, zijn dit:

- *Maatschappelijk belang.* Consumenten, studenten, toekomstige dierhouders, recreatie, en toerisme. Onder breder publiek vallen ook kinder-, zorg-, en educatieboerderijen, en vereniging Stads- en Kinderboerderijen Nederland (vSKBN), basisscholen, middelbare scholen, groenscholen en universiteiten.
- *Gebruikersbelang.* Ras- en stamboekverenigingen: elk ras dat onder de zorg valt van SZH kent een rasorganisatie, speciaalclub, stamboekvereniging of een stichting die zich inzet voor het behoud en de promotie van het specifieke ras. Veelal worden deze verenigingen door vrijwilligers in stand gehouden. SZH heeft langdurige relaties opgebouwd met meer dan 70 verschillende rasverenigingen en individuele dierhouders, zowel professioneel als hobbyisten.
- *Internationaal.* SAVE foundation is een Europees netwerk van vergelijkbare organisaties, waarbinnen kennis wordt uitgewisseld en indien nodig samen wordt opgetrokken in de lobby voor een passend beleid vanuit de EU.

- *Overheidsbelang.* Met name de rijksoverheid (LNV), alsook provinciale overheden en de Europese Commissie op het gebied van biodiversiteitsbeleid. Het ministerie van LNV is verantwoordelijk voor de uitvoering van het Biodiversiteitsverdrag uit 1992. Het FAO Global Plan of Action on Animal Genetic Resources en de Interlaken Declaration (GPA) vormen de basis van projectsubsidies van LNV. Provincies zijn verantwoordelijk voor een vitaal platteland. SZH werkt ook nauw samen met beleidsuitvoerende instanties zoals het CGN welke de WOT GB uitvoert (zie paragraaf 2.2).
- *Intern.* De activiteiten en bedrijfsvoering van SZH worden ingevuld door de bureaucoördinator (0.8 FTE medewerker, betaald). De bureaucoördinator wordt aangestuurd door een (onbezoldigd) dagelijks en algemeen bestuur. Bestuursleden hebben zeer brede expertise in het werkveld van fokkerij, genetica, liefhebberij, educatie en natuurbeheer. Bestuur en bureaucoördinator worden ook ondersteund en geadviseerd door CGN.

Figuur 1: Overzicht van de belangrijkste belanghebbende partijen

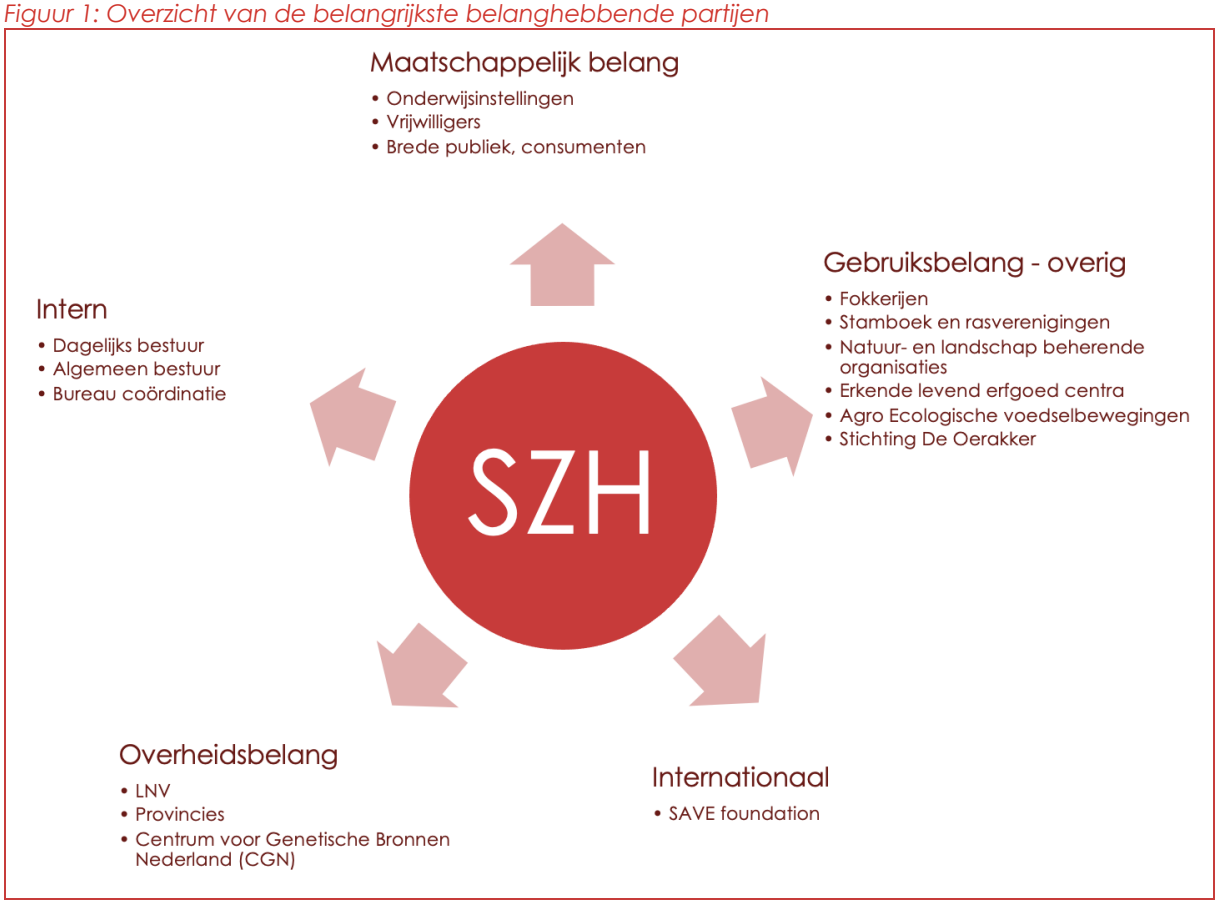

Technopolis Group, 2021. Los gestructureerd naar belang bij zeldzame huisdierrassen; geen prioritering vanuit gezichtspunt van SZH.

SZH ontvangt een jaarlijkse projectsubsidie uit de Begrotingswet. Omdat het feitelijk niet om een subsidieregeling gaat maar een subsidiebeschikking, is dit instrument niet opgenomen in de Regeling nationale EZK- en LNV-subsidies. Het subsidiebedrag aan SZH bedroeg eerst € 200.000 per jaar. In de periode van 2013 tot 2015 is dit jaarlijks met € 40.000 per jaar verlaagd. Vanaf 2015 de hoogte van de subsidie aan SZH € 80.000 per jaar. Praktisch gezien dient SZH jaarlijks (voor 1 januari) een subsidieverzoek bij LNV in. Het subsidieverzoek bestaat uit een gedetailleerd plan van aanpak, met een beschrijving van de doelen, activiteiten en begroting

en een begeleidende brief. SZH ontvangt bij goedkeuring na enkele maanden een subsidiebesluit van LNV, en een voorschot op de subsidie (80%). In het subsidiebesluit staan de subsidieverplichtingen beschreven, waaronder de verplichting dat SZH voor 1 juli een voortgangsrapport indient en uiterlijk 13 weken na het aflopen van het subsidiejaar een verzoek indient tot subsidievaststelling (met verantwoording, jaarverslag en jaarrekening). Als aan de verplichtingen en voorwaarden is voldaan, wordt de subsidie op basis van werkelijke (ingediende) gemaakte en betaalde kosten vastgesteld en daarna wordt het restant bedrag (boven het voorschot) overgemaakt.

2.4 Onderliggende beleidstheorie

Voor deze evaluatie is door LNV retrospectief een beleidstheorie opgesteld voor de subsidie aan SZH. In een beleidstheorie wordt de logica tussen input en impact schematisch weergegeven. Deze logica kan planmatig worden ingezet om prioriteiten te bepalen alsook om achteraf de doelmatigheid en doeltreffendheid van SZH in het behalen van de gestelde doelen te evalueren.

Als een verkennende stap in de evaluatie hebben we de beleidstheorie geanalyseerd. Hierbij hebben we gepoogd deze enerzijds te vereenvoudigen en anderzijds aan te scherpen om de nauwkeurigheid en toepasbaarheid te vergroten. Onze interpretatie is gebaseerd op de door LNV opgestelde beleidstheorie, ondersteunende documentatie, en twee groepsinterviews met vertegenwoordigers van SZH en LNV. De bewerkte beleidstheorie is schematisch weergegeven in Figuur 2 en de verdere uitwerking is opgenomen in Bijlage A.

Er dient te worden opgemerkt dat een causale relatie tussen bijvoorbeeld activiteiten en uitkomsten en de mate waarin wordt bijgedragen aan de gestelde doelen, meestal niet 1 op 1 is vast te stellen. Daarbij komt dat het veld bestaat uit veel actoren en de rol van SZH voornamelijk verbindend is. Hiermee is SZH in grote mate afhankelijk van andere partijen zoals stamboekorganisaties maar ook van regelgeving en beleidsmakers. De invloed van SZH op het daadwerkelijk verlagen van aantal met zeldzaamheid bedreigde dieren is daarom vooral indirect. Om die reden is deze evaluatie kwalitatief en beschrijvend van aard, gericht op het aantonen van de aannemelijkheid van doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH in het behoud van zeldzame.

Figuur 2: Structuur verdiepende beleidstheorie SZH

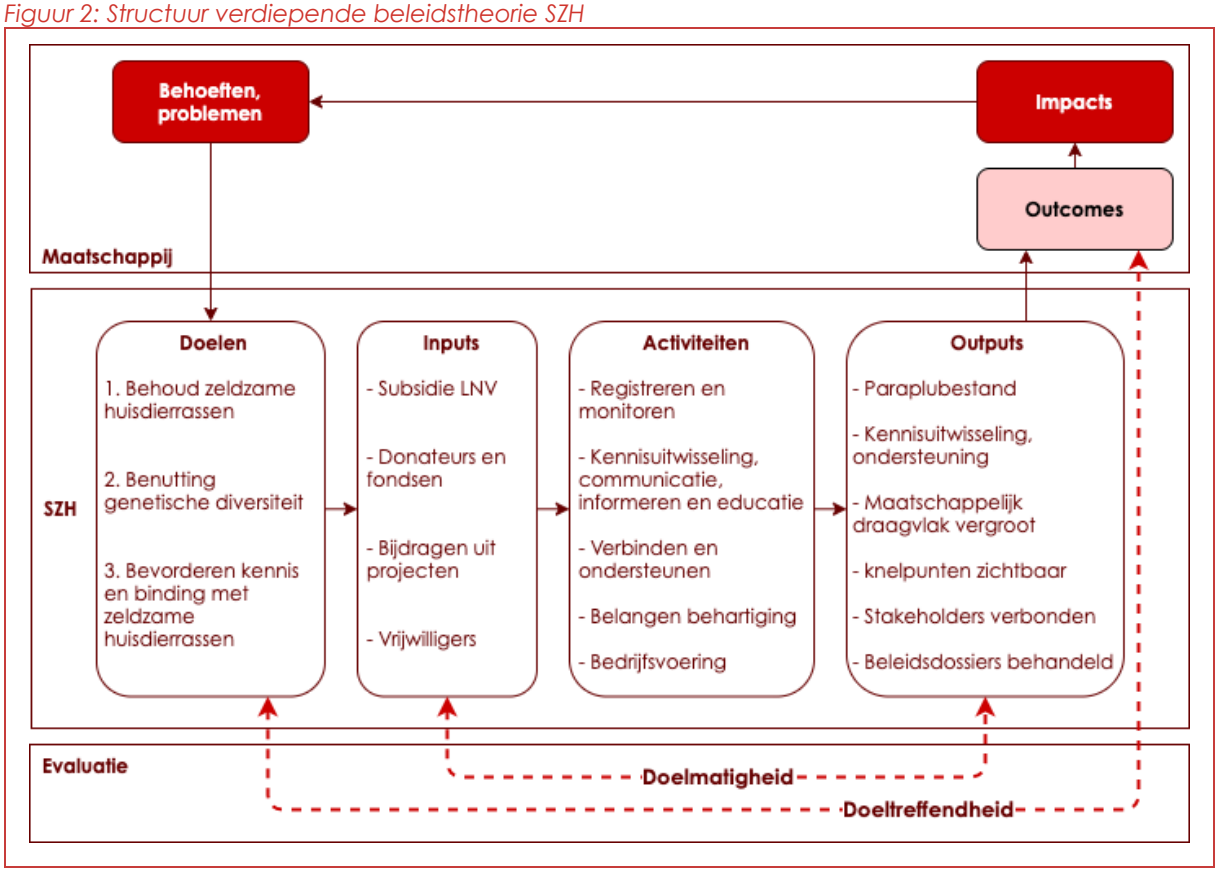

Technopolis Group, 2021

2.5 Aanleiding en doel van de evaluatie

Overeenkomstig met de Regeling Periodiek Evaluatieonderzoek (het RPE-kader) van de Rijksoverheid, is het hoofddoel van deze evaluatie het bepalen van de doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH in de periode 2015-2020 bij het bijdragen aan het behoud van Nederlandse zeldzame huisdierrassen. Daarnaast is het de bedoeling om voor deze periode relevante geleerde lessen in kaart te brengen en eventuele aanbevelingen te formuleren.

Volgens het ministerie van LNV is SZH doeltreffend en doelmatig wanneer SZH bijdraagt aan[8]:

- Het behoud van zeldzame oorspronkelijke Nederlandse rassen van Nederlandse boerderij- en huisdieren en hun diversiteit.
- Het benutten van deze genetische diversiteit voor de voedselzekerheid.
- Kennis van en binding met oorspronkelijke Nederlandse rassen van onze boerderij- en huisdieren en hun diversiteit.
- SZH een kosteneffectief instrument is; d.w.z. de baten van SZH zijn groter dan de maatschappelijke kosten.

Om de mate van bijdrage aan deze beleidsdoelen te kunnen bepalen zijn in het evaluatieverzoek een aantal deelvragen geformuleerd die wij hebben vertaald naar negen onderzoeksvragen (zie Tabel 1).

[8] Ministerie van LNV (2021). Offerteaanvraag 'evaluatie Subsidieregeling Zeldzame Huisdierrassen'

Tabel 1: Onderzoeksvragen

Onderdeel	Onderzoeksvraag
Ex post	1. In hoeverre is SZH doeltreffend en doelmatig in het bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen? • Wat houdt de subsidie aan SZH in? Welke (resultaat)afspraken zijn gemaakt tussen SZH en LNV? Op welke wijze vindt rapportage plaats? • Aan welke (onderdelen van) internationale afspraken wil de Nederlandse overheid met de subsidie aan SZH voldoen?
	2. Hoe verloopt de communicatie en (tussentijdse) afstemming tussen SZH en LNV over de subsidie en beschikking? Wat gaat er goed, wat gaat minder goed? Waaruit blijkt dit?
	3. Hoe verhoudt de Nederlandse aanpak zich tot de aanpak van andere Europese landen? Wat kan SZH leren van deze Europese partners?
	4. Wat zijn succesfactoren in de huidige aanpak van SZH?
	5. Wat zijn risico's van de huidige aanpak en waar liggen kansen voor SZH?
	6. In hoeverre zijn de aanbevelingen uit het voorgaande evaluatierapport over de periode 2011-2014 opgepakt en toegepast door LNV en SZH? Waaruit blijkt dit? Wat heeft dit opgeleverd?
	7. Zijn de baten van SZH groter dan de maatschappelijke kosten (d.w.z. de bijdrage van LNV)?
Ex ante	8. Op welke wijze kan de subsidieovereenkomst worden verbeterd om de gestelde beleidsdoelen doeltreffender en doelmatiger te adresseren?
	9. Met welke Key Performance Indicators (KPI's) kan de doelmatigheid en doeltreffendheid van SZH beter worden gemonitord?

Bron: Offerte Evaluatie Subsidieregeling Zeldzame Huisdierrassen 2015-2020, Technopolis Group, 2021

3 Aanpak en methoden

3.1 Gefaseerde aanpak

In Figuur 3 is de aanpak van de evaluatie schematisch weergegeven. De aanpak was opgedeeld in drie fasen. De opstartfase was gericht op het kennismaken met de begeleidingscommissie (zie paragraaf 3.3) en het bevestigen, en waar nodig verfijnen, van het geoffreerde plan van aanpak. Ook werd in deze fase een eerste versie van de beleidstheorie besproken en gevalideerd. De tweede fase was gericht op het verzamelen en analyseren van de data. Hierbij zijn verschillende methoden ingezet, waaronder deskresearch, interviews, enquête, kwalitatieve benchmark, een kosten/baten analyse en een SWOT-analyse (beschreven in paragraaf 3.2). In de derde fase zijn verschillende methodische aanpakken bij elkaar gebracht om de evaluatievragen systematisch te beantwoorden en te rapporteren. In deze fase zijn in twee iteraties de feedback en advisering van de begeleidingscommissie meegenomen.

Figuur 3: Schematische weergave aanpak

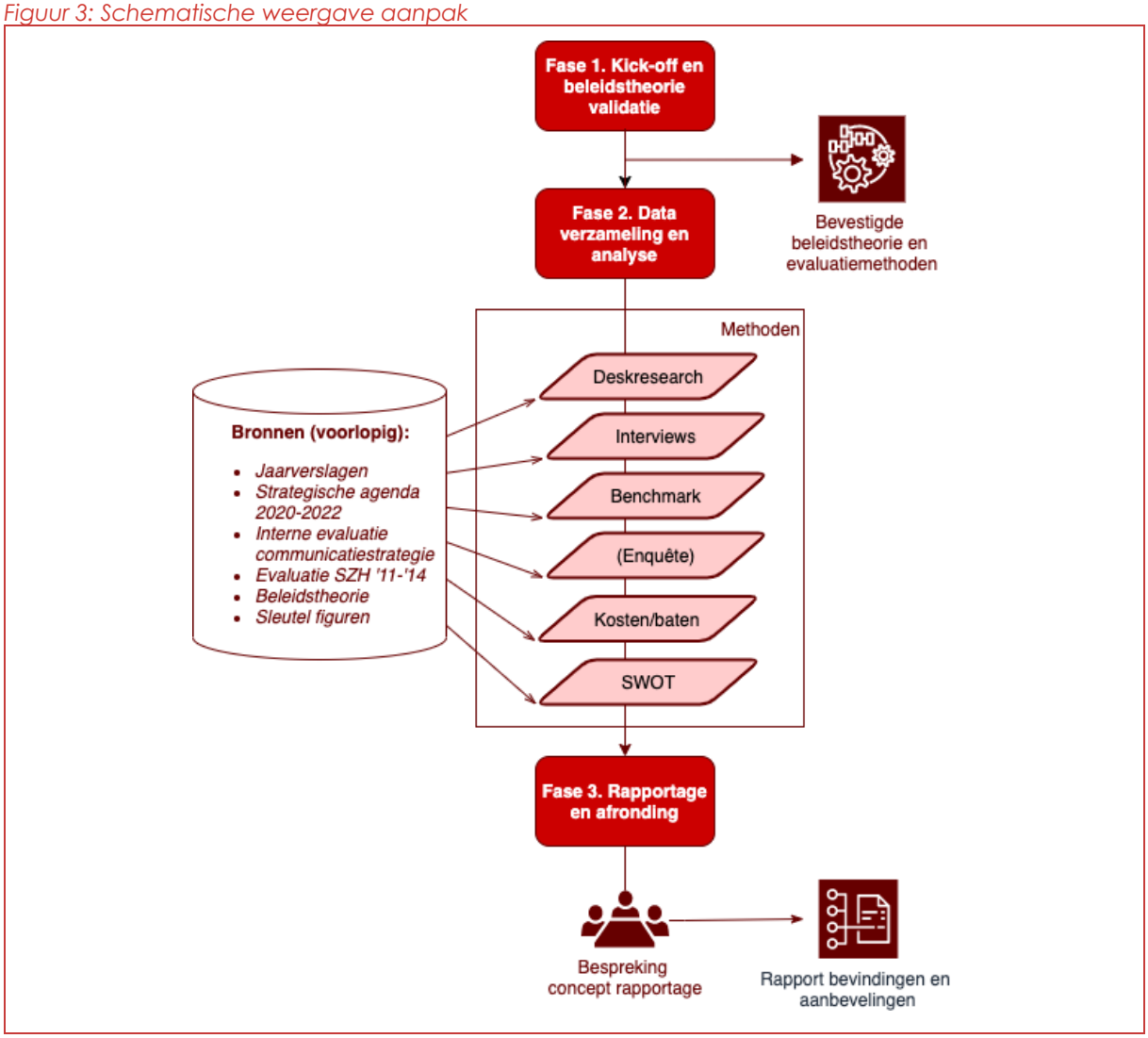

Technopolis Group, 2021. Offerte

3.2 Methoden en bronnen

De volgende methoden zijn toegepast.

- Deskresearch. De deskresearch omvatte zowel het vergaren en bestuderen van schriftelijke bronnen. Tijdens de deskresearch werd relevante informatie systematisch vergaard, gecategoriseerd en toegankelijk gemaakt voor analyse. Bijlage C geeft een overzicht van de geraadpleegde documenten.
- Semigestructureerde interviews zijn gebruikt om een gedetailleerd inzicht te krijgen in specifieke perspectieven en ervaringen ten aanzien van de doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH bij diverse stakeholders. Bijlage D geeft een overzicht van de personen die we in het kader van de evaluatie hebben gesproken.
- Enquête. Ter aanvulling op de deskresearch en interviews is een enquête onder ras- en stamboekorganisaties, fokcentra, educatieve centra, agro ecologische voedselbewegingen, ZeldzaamLekker organisaties en natuur- en landschap beherende organisaties om een breder beeld te krijgen van hun perspectief. Bijlage E geeft een overzicht van de enquêtevragen en een toelichting op de responsepercentages.
- Kwalitatieve benchmark. Een kwalitatieve vergelijking van SZH met twee relevante vergelijkbare organisaties uit omliggende landen is uitgevoerd met het oog op het identificeren van mogelijke lessen. De benchmark geeft een overzicht van de activiteiten, doelgroepen, personeelsbezetting en gaat dieper in op de organisatiestructuur, het financieringsmodel en de invulling van de achterliggende beleidsopdracht. In overleg met de begeleidingscommissie en na het inwinnen van advies van vertegenwoordigers van het CGN zijn de landen België en Engeland gekozen op basis van vergelijkbaarheid (Steunpunt Levend Erfgoed, België) en een mogelijk leereffect (Rare Breeds Survival Trust, Engeland).
- Kosten/baten analyse. Op basis van de beschikbare informatie uit jaarverslagen en subsidieverzoeken zijn de kosten afgezet tegen de inkomsten en de uitgevoerde activiteiten. De analyse geeft inzicht in de wijze waarop de verleende subsidie is aangewend en ondersteunt de duiding van de activiteiten van SZH.
- SWOT. Op basis van resultaten van de deskresearch, interviews, enquête, kwalitatieve benchmark en kosten/baten analyse is de door SZH opgestelde SWOT-analyse geijkt en aangevuld.

3.3 Begeleidingscommissie

De opdracht is begeleid door een commissie samengesteld door het ministerie van LNV:

- Mevr. Djura Hoeksma, MSc., Senior Beleidsmedewerker Klimaat en Veehouderij
- Dhr. Alexander Buitenhuis, MSc., Senior beleidsmedewerker Monitoring en Evaluatie
- Dr. Jan ten Napel (als onafhankelijk expert), onderzoeker bij Wageningen University and Research.

In de eindfase en rapportering is ook dhr. André van Straaten, ketenadviseur Melkveehouderij van LNV, betrokken bij de begeleiding van het project.

4 Bevindingen

4.1 Doeltreffendheid

De evaluatie van de doeltreffendheid van SZH richt zich op de mate waarin de doelen zijn behaald en de activiteiten tot de gewenste uitkomsten hebben geleid. In Kader 1 zijn de belangrijkste bevindingen over de doeltreffendheid weergegeven. De doelen zijn beschreven in paragrafen 2.3, 2.4 en Bijlage A. Om tot een inschatting van de doeltreffendheid te komen zijn de activiteiten van SZH nauwkeurig in kaart gebracht. Dit wordt in navolgende paragrafen beschreven.

Kader 1: Doeltreffendheid van SZH

Evaluatievraag: In hoeverre is SZH doeltreffend in het bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen?

Uit interviews met verschillende belanghebbenden, de enquête, en de deskstudie blijkt dat de SZH een unieke en belangrijke rol vervult in het behoud van zeldzame huisdierrassen in Nederland. De doelstellingen van SZH liggen volledig in lijn met de internationale afspraken op het gebied van het behoud van de biodiversiteit van landbouwhuisdierrassen in Nederland.

SZH heeft een vraag-gedreven activiteitenstrategie die gericht is op een breed geformuleerd langere termijn doel: het behoud van zeldzame inheemse huisdierrassen. Op hoofdlijnen richt de strategie zich op het registratie en monitoring, kennisuitwisseling, informeren en educatie, verbinden en ondersteunen, en belangenbehartiging. Daarnaast heeft SZH een aantal activiteiten gericht op de continuïteit en professionalisering van de bedrijfsvoering, inclusief fondsenwerving en het ontwikkelen en uitvoeren van een gedetailleerde communicatiestrategie.

Hoewel een direct effect van SZH op stabilisatie/vergroting van het aantal zeldzame huisdierrassen niet aantoonbaar is, is op grond van activiteiten, uitkomsten daarvan en waardering bij stakeholders daarvoor, is een dergelijk effect wel aannemelijk. Met name de activiteiten in het kader van registratie en monitoring, en belangenbehartiging lijken effectief bij te dragen aan de doelstellingen. Zo is met het Paraplubestand een effectieve bijdrage geleverd aan de uitvoer van beleid op bijvoorbeeld het gebied van fosfaatreductie. Ook heeft SZH met het Paraplubestand bijgedragen aan passende calamiteitenresponse en beheersing. Verder heeft SZH een groot bereik en netwerk, en er is een sterke acceptatie van de rol en activiteiten van SZH bij belanghebbenden zoals stamboekorganisaties/-verenigingen, fokkerijen, educatiecentra, etc. Afgaande op de groeiende trend in het aantal volgers op social media en website bezoekers, alsook de professionalisering van de communicatie en ondersteuning van ras- en stamboekorganisaties, is de communicatie van SZH doeltreffend. De zichtbaarheid van SZH bij educatieve instellingen voor toekomstige veehouders (studenten) en natuurbeheerorganisaties kan groter.

Belanghebbenden zijn over het algemeen positief over de doeltreffendheid van de activiteiten van SZH. Daarbij moet worden opgemerkt dat respondenten niet altijd goed zicht hebben op wat er bij SZH achter de schermen gebeurt en niet alle resultaten zijn zichtbaar voor iedere belanghebbende.

Er lijkt grote betrokkenheid bij de SZH van vrijwilligers met die relevante en diepgaande kennis en ervaring hebben, zowel in bestuurlijke zin als inhoudelijk. De betrokkenheid van vrijwilligers is essentieel in het behalen van de doelstellingen.

4.1.1 *Registreren en monitoring: het Paraplubestand*

SZH beheert een registratiesysteem voor zeldzame huisdierrassen, het zogenoemde Paraplubestand. Met het Paraplubestand is het mogelijk om stamboekdieren van zeldzame rassen te markeren (te vlaggen) en zo herkenbaar te maken in het Identificatie & Registratie systeem van LNV. Op deze manier is het inzichtelijk geworden waar zeldzame Nederlandse huisdierrassen zich bevinden zodat bij calamiteiten en ziekte-uitbraken gepast en rekening houdend met het zeldzame karakter van de dieren kan worden opgetreden.

Dit systeem is ontwikkeld in samenwerking met het CGN, NVWA, en het toenmalige ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I), en de huidige ministeries EZ en LNV. De voorbereidingen hiervoor begonnen in 2012. De directe aanleiding waren de uitbraken van Mond-en-klauwzeer (MKZ) en Q-koorts, waarbij SZH zich heeft ingezet om uitzondering van ruiming voor zeldzame rassen te bewerkstelligen. Naar aanleiding van de invoer van het fosfaatreductieplan in 2017 en de mogelijke gevolgen daarvan voor (beginnende) ondernemers met zeldzame runderrassen[9], is het Paraplubestand verder ontwikkeld. Hiervoor is in 2017 door LNV een additionele projectsubsidie aan SZH toegekend.

In 2017 stonden in totaal 8.680 dieren geregistreerd in het Paraplubestand. In eerste instantie was dit alleen mogelijk voor bepaalde runderrassen zoals de Groninger Blaarkop, het Fries Hollands Brandrood en de Lakenvelder. In 2018 is het aantal geregistreerde dieren toegenomen met 175% (15.226) en konden ook inheemse geit- en schapenrassen worden aangemeld. In 2019 groeide het aantal geregistreerde zeldzame dieren tot 17.421 en in 2020 is het totaal aantal geregistreerde zeldzame individuele dieren opgelopen naar 18.106 verdeeld over runderen (61%), schapen (29%) en geiten (10%).

Voor de jaren 2020-2022 is SZH gericht op het optimaliseren van het Paraplubestand inclusief dataveiligheid, -uitwisseling en -controles, het includeren van additionele zeldzame schapen-, varken-, en paardenrassen. Hiertoe wordt additionele financiering gezocht.

Wij zijn van mening dat SZH met het Paraplubestand een doeltreffende bijdrage geleverd aan het introduceren van aandacht voor zeldzame diersoorten bij het beleid ten aanzien van het beheersen van calamiteiten. Verder bleek uit onze interviews dat SZH een leidende rol voor het Paraplubestand voorziet in de hernieuwing en uitvoering van een subsidieregeling van dierpremies in het kader van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).

4.1.2 *Kennisuitwisseling, communicatie, informeren en educatie*

Communicatie en kennisuitwisseling behoort tot de kernactiviteiten van SZH. Uit onze desksstudie en interviews kwam naar voren dat SZH verschillende vormen van kennisuitwisseling toepast die variëren van communicatie naar het brede publiek tot het onderwijzen van studenten en leden van rasorganisaties over specifieke onderwerpen. In 2019 is onder begeleiding van een externe adviseur een communicatiestrategie opgesteld. De activiteiten in dit kader betroffen onder andere:

- *Lezingen, gastcolleges en evenementen.* SZH heeft in de afgelopen vijf jaar een veelheid aan lezingen en gastcolleges gegeven aan een variëteit aan educatieve instellingen in het middelbaar en hoger beroepsonderwijs, wetenschappelijk onderwijs, en aan lokale genootschappen en verenigingen. In een aantal gevallen organiseerde SZH excursies over het behoud van zeldzame rassen. Vanwege Corona is in 2020 i.s.m. CGN online college

[9] Zie artikel 13.2 van het fosfaatreductieplan en **Error! Reference source not found.** met een casestudie over het gelijknamige dossier waar SZH actief de belangen van houders van zeldzame huisdierrassen heeft vertegenwoordigd.

gegeven. SZH nam daarnaast actief deel aan belangrijke terugkerende evenementen zoals de Biobeurs, Landbouwshow Opmeer, Landgoedfair Marienwaerdt, en landelijke beheerdersdagen met organisaties zoals Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, en de Vereniging van Bos en Natuur eigenaren (VBNE). Uit de survey bleek dat meer dan 47% van de respondenten de educatieve en verdiepende activiteiten als effectief tot zeer effectief bestempelden (zie Figuur 7).

- *Social media en website.* SZH maakt gebruik van Facebook, Twitter en LinkedIn. SZH heeft Facebook het meest actief gebruikt en kent een gemiddelde groei van 25% over de laatste vijf jaar (693 in 2015 naar 2048 in 2020). Facebook werd met name wordt ingezet om een breder publiek te bereiken door middel van positieve publicaties. De SZH-website is in 2019 vernieuwd. In de afgelopen vijf jaar is het aantal unieke bezoekers gegroeid met ruim 54% van 32.078 in 2015 naar 58.460 in 2020. Over het algemeen kan gezegd worden dat het de online aanwezigheid van SZH beperkt is, maar groeiend.
- *Kwartaalblad, nieuwsbrieven, persberichten en bijdragen aan uitgaven van derden*. SZH gaf tot en met 2018 een eigen kwartaalblad uit voor haar donateurs genaamd Zeldzaam Huisdier. Om kosten te besparen en om nieuwe doelgroepen te bereiken is in 2019 is gekozen om het magazine volledig te digitaliseren. In 2019 ontvingen in totaal 607 geïnteresseerden de digitale nieuwsbrief waarvan 50% deze daadwerkelijk opende. In 2020 is dit opgelopen naar 831 ontvangers waarvan 75% de nieuwsbrief opende. SZH publiceerde ook in vak- en verenigingsbladen van derden zoals Genetische Diversiteit van het CGN (bereik > 600 abonnees) en nationale media. Ook heeft SZH bijgedragen aan diverse mediaproducties zoals Het Klokhuis, BinnensteBuiten en Beestenbrigade, De Wilde Boerderij van EMS-films, en het boek de Ark van de Smaak in Nederland (Slowfood Nederland). Met name de toename van het aantal ontvangers van de nieuwsbrieven en toename in het aantal ontvangers dat de nieuwsbrief opent, duidt op een doeltreffende communicatiestrategie waarbij veel ontvangers worden bereikt.
- *Content Management Systeem/ Website hosting.* Om belanghebbenden te ondersteunen in het gebruik van moderne communicatiemiddelen, heeft SZH de beschikking over een multi-site content managementsysteem (CMS), waar aangesloten organisaties tegen betaling gebruik van maken kunnen. Deze diensten zijn in 2020 vernieuwd en uitgebreid, onder andere om weergave van websites op mobiele apparaten mogelijk te maken. In 2020 zijn er 15 organisaties die van deze diensten gebruik maken.

4.1.3 Verbinden en ondersteunen

Een terugkerend thema in de interviews was dat de SZH-activiteiten voor een groot deel gericht zijn op het ondersteunen en verbinden van verschillende partijen en belanghebbenden. Dit bestond onder andere uit:

- *Advisering ras- en stamboekorganisaties*. Hierbij valt te denken aan fok-technisch en strategisch advies en workshops met ras- en stamboekorganisaties in ondernemen met zeldzame rassen, erfelijkheidsleer, stamboekbeheer, en het oprichten en onderhouden van verenigingen.
- *Erkende Erfgoed centra.* SZH heeft een drietal predicaten (Educatief erfgoed centrum, ZeldzaamLEKKER, en Fokcentrum) ingesteld met als doel vrijwilligers, houders, en organisaties publiciteit en gerichte ondersteuning te geven (zie Kader 2). Deze predicaten worden uitgegeven aan een variëteit aan organisaties, waaronder kinderboerderijen, individuele veehouders, hobbyboeren, en zorgboerderijen. In 2019 waren er totaal 99 organisaties door SZH als erkende centra aangemerkt (17 Educatief Centra, 21 ZeldzaamLEKKER, en 61 Erkend fokcentra). In 2015 waren dit er 81. Erkende centra ontvangen naast een stalbord of vlag, ook extra communicatiemiddelen en -aandacht

van SZH zoals posters, kleurplaten, diereninformatieteksten, afbeeldingen, brochures, en flyers. Ook krijgen ze de mogelijkheid tot het inrichten van een eigen website via het CMS-systeem en worden ze betrokken in de advisering, workshops, excursies, en andere educatieve activiteiten van SZH. Deelnemers aan de survey benoemden de predicaten, en met name ZeldzaamLEKKER, als een effectief middel om bij de aandacht voor en interesse van het bredere publiek in streekgebonden voeding aan te sluiten.

- *Penningen en Ras van het jaar.* Naast de predicaten, reikte SZH jaarlijks diverse penningen uit aan individuele houders die zich inzetten voor het behoud van bepaalde zeldzame huisdierrassen. De penningen werden uitgereikt om met name jonge fokkers van zeldzame dierrassen te stimuleren en om de diversiteit in functie en variatie binnen rassen te belonen. Eveneens jaarlijks verkiest SZH een zeldzaam ras als 'Ras van het Jaar'. De ras- of stamboekvereniging van het ras van het jaar ondersteunt SZH's verkiezing met extra promotiemateriaal zoals teken- en kleurplaatwedstrijden, ansichtkaarten, kwartetspellen, en gedeelde standhouder op relevante evenementen. Ook vindt er een strategiegesprek met de vereniging plaats waarin de ondersteuningsbehoefte en communicatieplan wordt vastgesteld.
- *Samenwerking*. SZH heeft in de afgelopen vijf jaar samenwerking gezocht met een grote groep aan kleinere en grotere initiatieven zoals het Oogstfeest in Gelderland, en een beheerdersdag van terreinbeherende organisaties in Beesd. Ook werd met CGN, Stichting de Oerakker, en Slowfood Nederland samengewerkt in het kader van jaarlijkse netwerkdagen. Hiernaast nam SZH deel aan diverse nationale strategie- en netwerkgesprekken, waar onder Boeren voor natuur (WUR), Hobbyhouderoverleg, en de Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij[10] voor de gelijknamige uitvoeringsagenda. In 2020 is een nieuw partnerschap getekend met Herenboeren Nederland[11] gericht op duurzame voedselproductie. Ook neemt SZH actief deel aan internationale overleg- en samenwerkingsverbanden. Hierbij is het Safeguard for Agricultural Varieties in Europe (SAVE) verband de belangrijkste[12]. In 2016 werd SAVE organisatorisch opgesplitst in een netwerk- en projectorganisatie. Onder voorzitterschap van SZH werd het netwerkdeel bij SZH ondergebracht. Of samenwerking met andere partijen op een doeltreffende wijze bijdraagt aan behoud van zeldzame huisdierrassen is moeilijk causaal aan te tonen. Echter, mede gebaseerd op de uitkomsten van de survey waarin 47% van de respondenten aangaf de netwerkende en verbindende activiteiten als effectief of zeer effectief te beschouwen (zie Figuur 7), is het aannemelijk dat deze samenwerkingen doelmatig zijn ingezet.
- *Deelname in onderzoeksprojecten*. SZH heeft de afgelopen vijf jaar aan meer dan 15 verschillende onderzoeken (mee)gewerkt. Projecten varieerden van kleinere onderzoeken naar populatie- en optimalisatie-analyses voor specifieke rassen, tot grotere

[10] De Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij bestaat uit een afvaardiging uit het Fokkerijbedrijfsleven, PVE/PVV, LTO, Ministerie van EL&I, Dierenbescherming, Stichting Zeldzame Huisdierrassen, en Wageningen UR

[11] Zie ook: Herenboerderijen gemaakt voor bijzondere dierrassen | Stichting Zeldzame Huisdierrassen (szh.nl)

[12] In het SAVE verband worden jaarlijks bijeenkomsten georganiseerd met zusterorganisaties uit 21 landen uit de Europese Unie over bijvoorbeeld protocollen bij grensoverschrijdende dierziekten en calamiteiten, en andere gemeenschappelijke knelpunten in nationale en Europese regelgeving.

samenwerkingsprojecten zoals iRadar[13] en Levend Erfgoed Loont[14]. Ook hielp SZH mee aan haalbaarheidsonderzoeken naar bijvoorbeeld een heideboerderij in Gelderland. Mede door ondersteuning van SZH is met succes een financieringsaanvraag ingediend bij het POP3 programma van de Provincie Gelderland voor coördinatie en ondersteuning van de Stichting Heideboerderij Nederland (SHN). Deze onderzoeksprojecten hebben een praktische inslag en dragen bij aan de algemene doelen van SZH. Meer dan 45% van de deelnemers aan de survey achten de deelname van SZH aan onderzoek als effectief of zeer effectief (zie Figuur 7).

Kader 2: Erkende erfgoed centra

ERKEND FOKCENTRUM STICHTING ZELDZAME HUISDIERRASSEN	Het predicaat 'Erkend fokcentrum' is bestemd voor degene die een zeldzaam ras van landbouwhuisdieren fokt. Daarbij is het belangrijk dat de fokker voldoende kwalitatief goede dieren heeft en zo bijdraagt aan de instandhouding van bedreigde rassen. Een goed fokcentrum kan als inspiratie dienen voor anderen om met het fokken van zeldzame rassen te beginnen. Nieuwe houders moeten dan ook bij het fokcentrum terecht kunnen voor een betrouwbaar advies over en de aanschaf van goede vertegenwoordigers van het ras.
EDUCATIEF CENTRUM STICHTING ZELDZAME HUISDIERRASSEN	Het predicaat 'door SZH Erkend educatief centrum' wordt uitgereikt aan centra die op een positieve manier bekendheid geven aan de zeldzame rassen in Nederland en het werk van SZH. Kinderen en volwassenen kunnen op het centrum kennismaken met het levend erfgoed. Ze kunnen iets ontdekken over de geschiedenis die we als Nederland hebben met het vee en over het belang van variatie in rassen van boerderijdieren en hun producten.
ZeldzaamLEKKER	Erkende ZeldzaamLEKKER bedrijven bieden producten of diensten aan die verbonden zijn met zeldzame huisdierrassen en daarmee bijdragen aan het in stand houden van die rassen. Met deze erkenning biedt SZH een podium voor ondernemers met zeldzame rassen. Kenmerkend voor deze bedrijven is dat hun producten en diensten zich onderscheiden van soortgelijke producten door het verhaal dat erachter zit, de smaak, of de manier waarop het product gemaakt wordt. Bovendien is de herkomst en totstandkoming van het product helder en transparant.

Bron: Strategiedocument Erkende Centra, SZH, 2019

4.1.4 Belangenbehartiging

Een ander belangrijk terugkerend thema in de interviews en deskstudie is belangenbehartiging. De SZH doet dit door knelpunten in huidige en toekomstige wet- en regelgeving bij haar achterban te inventariseren en deze bij de nationale overheid, regionale overheden en besturen te agenderen. Uit onze deskstudie en interviews blijkt dat SZH door de jaren heen actief was op meer dan 26 beleidsdossiers.

Een goed voorbeeld van de doeltreffendheid van SZH in belangenbehartiging en lobbyactiviteiten is de bijdrage van SZH in het verkrijgen van vrijstellingen voor zeldzame melkveerassen van de fosfaatreductieregeling uit 2017 en de bijdrage van SZH voor een nieuwe subsidieregeling met een dierpremie aan melkveehouders die zeldzame

[13] Het iRadar-project betrof een samenwerking van SZH met het CGN en studenten van Wageningen University & Research (WUR) waarbij alternatieve methoden zijn geïnventariseerd om de kwetsbaarheid van de zeldzame rassen zichtbaar te maken.

[14] Het project Levend Erfgoed Loont is in 2019 afgerond en was een initiatief van SZH, in samenwerking met erkende centra in Gelderland, stamboekorganisaties van Gelderse rassen en Stichting Landschapsbeheer Gelderland. Het project ontving financiering van de provincie Gelderland, ASN Foundation, Prins Bernard Cultuurfonds en Triodos Foundation. Het project heeft onder andere geleidt tot de huisdierwijzer 'Het ras dat past'.

melkveerunderen houden die zijn geregistreerd in het Paraplubestand van het I&R-systeem. De wijze waarop SZH in dit dossier heeft bijgedragen is geïllustreerd in Kader 3. Verdere voorbeelden zijn opgenomen in Bijlage C.

Gezien het aantal beleidsdossiers, de behaalde resultaten bijvoorbeeld de fosfaatreductieregeling, en dat 51% van de deelnemers aan de survey, belangenbehartiging door de SZH als effectief of zeer effectief ervaren, is het aannemelijk dat SZH door middel van belangenbehartiging effectief inzet.

Kader 3: van fosfaatreductieregeling naar dierpremies

In 2015 is het Europese systeem van melkquota afgeschaft. Sinds de afschaffing is de fosfaatproductie door melkvee toegenomen[15]. Als reactie op de overschrijding van het fosfaatplafond is in 2017 de zogenoemde Fosfaatreductieregeling en in 2018 het stelsel van fosfaatrechten in de melkveehouderij van kracht geworden[16]. Deze regelingen leidden tot een massale afvoer van melkrunderen in Nederland. Hieronder werden ook runderen van zeldzame rassen afgevoerd doordat zij worden gekenmerkt als minder productief. Om bij te dragen aan een oplossing, heeft de SZH intensief overleg gepleegd met verschillende belanghebbenden, waaronder rasorganisaties, individuele rundveehouders en LNV[17]. Daarnaast heeft de SZH initiatief genomen en bijgedragen aan:

- *Ontwikkeling van voorstellen voor uitzondering van zeldzame rassen.* SZH heeft in 2017 een compensatievoorstel voorbereid en met het ministerie van LNV besproken[18]. In 2018, werd door Tweede Kamer lid Dik-Faber een motie ingediend voor het beschikbaar stellen van gelden uit het plattelandsontwikkelingsprogramma (POP) voor de melkveehouders van zeldzame rassen.
- *Organisatie van werkbezoeken* naar verschillende zoogveehouders met zeldzame rassen om een beter overzicht te krijgen van de problematiek. Bij deze werkbezoeken waren vertegenwoordigers van het ministerie van LNV en van LTO Nederland[19] aanwezig.
- *Crowdfundacties*. Om meer aandacht voor de fosfaatproblematiek te vragen is SZH 'Polderpanda.nl'[20] gestart. De donaties zijn gebruikt om zeldzame runderen op te kopen, juridisch advies in te winnen, en verschillende lobbyactiviteiten richting de Tweede Kamer en het ministerie van LNV te ondernemen. Naast donaties heeft het initiatief geleid tot aandacht in de landelijke media.

In 2017 werd besloten dat veehouders van zeldzame runderrassen eenmalig een uitzonderingspositie in de fosfaatreductieregeling kregen. SZH, als schakel tussen de rassenorganisaties in het veld en de verantwoordelijke volksvertegenwoordigers,

[15] LEI Wageningen UR. (2015). *Opties voor beperking fosfaatproductie van de Nederlandse melkveestapel: dierrechten versus fosfaatrechten.* Link

[16] Rijksoverheid. (z.d.). *Hoe is het stelsel van fosfaatrechten tot stand gekomen?* Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 14 juli 2021, Link

[17] SZH (2017) Jaarverslag.

[18] Regeling WJZ/17023701 van de Staatssecretaris van Economische Zaken van 16 februari 2017 inzake houdende invoering van de verplichting tot betaling van een geldsom (Regeling fosfaatreductieplan 2017). Link

[19] LTO Nederland, Land- en Tuinbouworganisatie Nederland is de nationale vertegenwoordiger van Nederlandse boeren en tuinders.

[20] Zie http://polderpanda.nl/

regeringsfunctionarissen en beleidsmedewerkers, heeft een sterke rol gespeeld in de realisatie hiervan.

4.1.5 Bedrijfsvoering en werving donateurs

Afgaande op interviews met de SZH, richtte de bedrijfsvoering zich in de afgelopen vijf jaar met name op het coördineren en administreren van de jaarlijkse subsidieaanvragen en verantwoording aan LNV, het werven van additionele fondsen, het faciliteren van de verschillende overleggen met het Dagelijks- en Algemeen Bestuur, en het formuleren en bijhouden van het beleid van de Stichting.

Hiernaast heeft de SZH zich in de afgelopen vijf jaar actief beziggehouden met het behouden en werven van nieuwe donateurs. Donateurs worden met name geworven via de nieuwsbrieven, artikelen in uitgaven van rasorganisaties, en evenementen waar SZH aan deelneemt. Uit de deskstudie blijkt dat er een licht dalende trend is in het aantal donateurs (zie Figuur 4). Ieder jaar werden 20 tot 50 nieuwe donateurs geworven. Tegelijk werden er jaarlijks 30 tot 100 abonnementen opgezegd. Redenen voor opzeggingen betroffen onder andere financiële krapte en overlijden van donateurs. Donateurs dragen 10 tot 15% bij aan de totale inkomsten van SZH (zie paragraaf 4.2.2).

Figuur 4: Donateurs

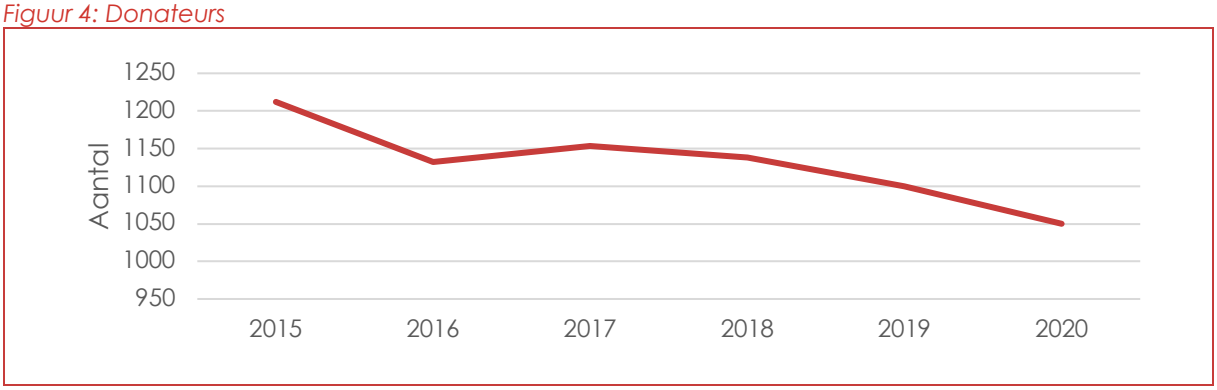

Technopolis Group, 2021. Bronnen: jaarverslagen en additionele mondelinge aanvullingen vanuit SZH.

Uit diverse interviews en de survey blijkt dat het bureau een onmiskenbaar belangrijke rol speelt in het verwezenlijken van de activiteitenstrategie. Ze doet dit op een voortvarende en doortastende wijze waarbij de vertrouwensband met belanghebbenden en het dagelijks en algemene bestuur, effectief worden ingezet.

4.1.6 Perspectief belanghebbenden op doeltreffendheid

Belanghebbenden, waaronder ras- en stamboekorganisaties, fokcentra, educatieve centra, agro-ecologische voedselbewegingen, ZeldzaamLekker organisaties en natuur- en landschap beherende organisaties, zijn via een enquête gevraagd hun opvatting te geven over de effectiviteit van SZH in het bevorderen van het behoud van zeldzame landbouwhuisdierrassen. De reacties zijn weergegeven in Figuur 5.

Figuur 5: Doeltreffendheid van SZH volgens stakeholders

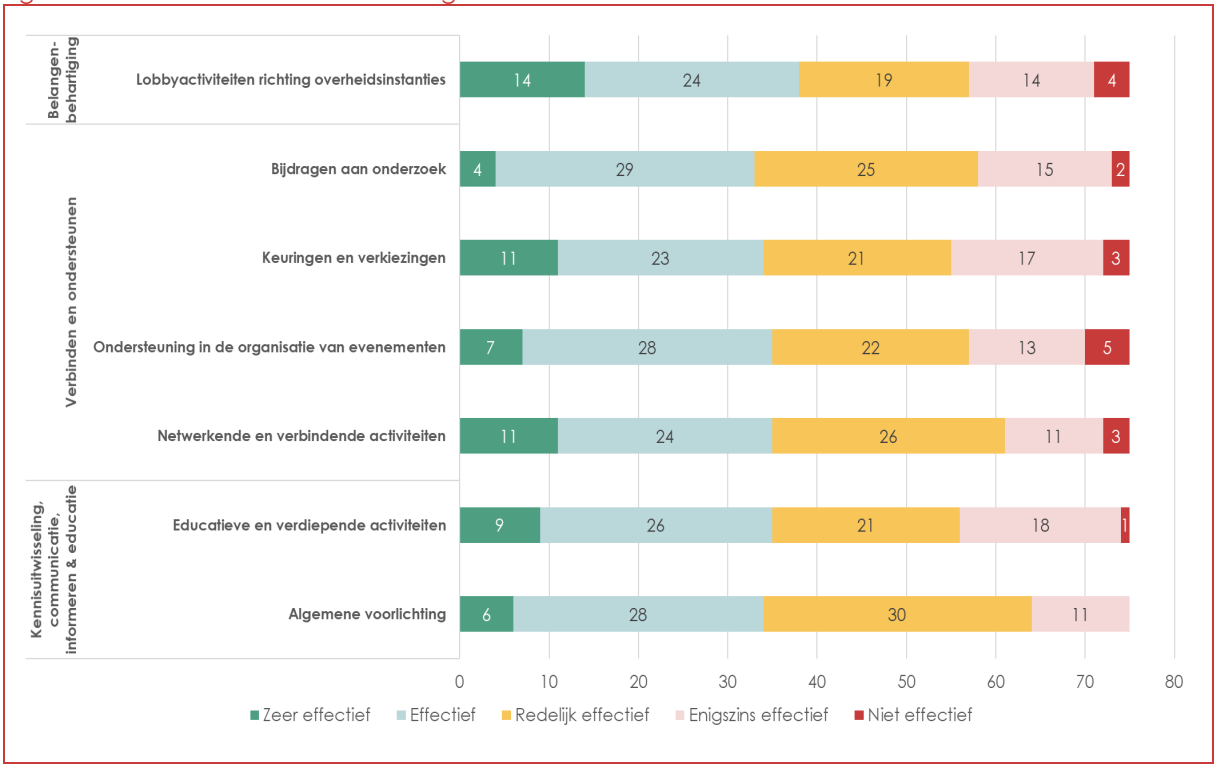

Technopolis Group, 2021: Frequentie van effectiviteit van activiteiten in het bevorderen van het behoud van zeldzame landbouwhuisdierrassen, uitgevoerd door SZH in de afgelopen 5 jaar (N=75).

Het overgrote deel van de respondenten waardeert de activiteiten als effectief tot zeer effectief (min. 44% en max. 51%). Uit de toelichting bij deze vraag komt naar voren dat respondenten de SZH ervaren als een toegankelijke en betrokken organisatie. Respondenten waarderen de lobbyactiviteiten van SZH richting overheidsinstanties die hebben geleid tot het bewerkstelligen van werkbare oplossingen in de regelgeving. Hierbij werd opgemerkt dat SZH mogelijk effectiever kan zijn in het verwezenlijken van dierpremies voor zeldzame huisdierrassen als vleeskoeien en het verankeren van de dierpremie in het GLB. Andere redenen die belanghebbenden noemden voor tevredenheid over effectiviteit van SZH zijn de activiteiten rondom het *Ras van het jaar*, het *Paraplubestand* en de effectieve aansluiting op de aandacht en interesse in gezond en streekgebonden voeding door middel van het *ZeldzaamLekker label*.

Een kleiner deel van de respondenten (15% tot 27%) scoorde de activiteiten van SZH over de afgelopen vijf jaar als niet of (maar) enigszins effectief. Ondanks dat SZH op de goede weg is naar meer bekendheid en aandacht voor zeldzame huisdierrassen is het volgens de respondenten voor SZH, als kleine organisatie, lastig om met beperkte middelen de opinie van het bredere publiek te beïnvloeden. Ook werd opgemerkt dat SZH een sterke organisatie is als koepel voor verschillende zeldzame huisdierrassen, maar dat de instandhouding van rassen grotendeels in de handen van de fok- en rasverenigingen ligt. Belanghebbenden uitten enige ontevredenheid over de zichtbaarheid van SZH. Genoemde oorzaken zijn onder andere de beperkingen door de COVID-19 pandemie, waardoor het organiseren van evenementen nauwelijks mogelijk was. Andere redenen voor ontevredenheid waren onder andere de geringe aandacht voor zeldzame hondenrassen, de mate waarin het houden van zeldzame rassen als een hobby wordt gepresenteerd, en een gevoel bij grotere organisaties dat zij beperktere ondersteuning van SZH ontvingen in vergelijking tot kleinere organisaties.

4.2 Doelmatigheid

Doelmatigheid betreft de relatie tussen de effecten van het beleid (op het beleidsdoel) en de kosten van het beleid (de beleidsuitgaven)[21]. In deze paragraaf geven we een overzicht van de middelen die zijn ingezet voor het bereiken van de beoogde effecten.

Kader 4: Belangrijkste bevindingen over de doelmatigheid van SZH

Evaluatievraag: *In hoeverre is SZH doelmatig in het bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen? Zijn de baten van SZH groter dan de maatschappelijke kosten (d.w.z. de bijdrage van LNV)?*

De missie en doelstellingen van SZH komen volledig overeen met de Nederlandse belangen. De aangewende subsidie draagt zodoende direct bij aan de nationale beleidsdoelen.

De subsidie van LNV wordt ingezet voor de bekostiging van één arbeidsplaats. De subsidie heeft een hefboomfunctie en wordt vermeerderd door de inzet van vrijwilligers met de omvang van 1 FTE op jaar basis, financiële bijdragen uit eigen middelen, donaties, en incidentele projectfinanciering.

Er lijkt beperkte bereidheid van belanghebbenden en externe (markt)partijen om op een substantiële wijze financieel bij te dragen aan SZH. Met een jaarlijkse bijdrage van omstreeks € 80.000, is de financiële maatschappelijke last laag en tegelijk wordt er veel bereikt. SZH vervult een belangrijke verbindende functie in het behoud van zeldzame dierrassen.

Momenteel heeft SZH net voldoende financiële armslag om een aantal kernactiviteiten te onderhouden. Dit gebeurt veelal vraag-gestuurd en er is zeer beperkte ruimte om inhoudelijk sturing te geven. Hierdoor treedt SZH vooral reactief op en is in mindere mate in staat om het overzicht dat zij heeft te gebruiken om inhoudelijke thema's te prioriteren. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de afhankelijkheid van vrijwilligers groot is, en niet als vanzelfsprekend gezien moet worden. De kritische massa om verandering te bewerkstellingen is naar ons idee te klein. Ook is de waarborging van de continuïteit van SZH door de afhankelijkheid van slechts enkele personen klein. Wij raden aan om te onderzoeken of een bekostiging van twee arbeidsplaatsen kan leiden tot een langere termijn activiteitenstrategie waarmee de vraag-gestuurde activiteiten worden aangevuld met een meer inhoudelijk sturende visie.

4.2.1 Inkomsten en uitgaven

SZH ontving sinds 2008 een jaarlijkse subsidie van LNV. De hoogte van de subsidie is in de periode 2013-2015 van € 200.000 teruggebracht tot een bedrag van € 80.000 per jaar. Ondanks de aanbeveling om meer middelen voor SZH ter beschikking te stellen in de evaluatie van 2015, is de basisfinanciering door LNV sindsdien ongewijzigd.

Naast de basisfinanciering van LNV heeft SZH een aantal andere inkomstenbronnen (zie Figuur 8). Gemiddeld ging dit om € 170.886 per jaar (min: € 131.786, max: € 241.053). Het betreft onder andere:

- Aanvullende projectsubsidies van LNV, geoormerkt voor specifieke doeleinden. Zo is in 2016 een subsidie (€ 40.000) toegekend ter ondersteuning van het aantrekken van additionele financiering uit andere bronnen. In 2017 is een subsidie (€ 81.000) toegekend voor de ontwikkeling van het Paraplubestand in het I&R.

[21] Het meten van doelmatigheid. Handreiking beleidsdoorlichtingen. www.rijksbegroting.nl (bezocht 9 juni 2021)

- Eigen fondsenwerving: In de periode 2015-2020 ontving SZH gemiddeld € 39.453 per jaar aan externe fondsen. Het ging hier om baten uit uiteenlopende bronnen, m.n.donaties en giften uit begunstigersbijdragen. Hiermee is de terugloop van inkomsten uit externe fondsen over de periode 2011-2014 (van € 56.203 naar € 31.742, (zie voorgaande evaluatie) enigszins gekeerd. In 2020 bedroegen deze externe fondsen € 40.774.
- Projectbijdragen worden sinds 2018 in de financiële rapportages benoemd als inkomstenbron, nadat SZH in 2017 van de ASN Foundation en Triodos Foundation gezamenlijk een bijdrage van € 15.000 ontving voor het project *Rassen die Passen*. Een subsidie van de Provincie Gelderland (€ 80.000) en een bijdrage van het Prins Bernhard Cultuurfonds (€ 10.000) zijn in de periode 2017-2019 (dus over meerdere jaren) ten behoeve van hetzelfde project aan SZH ter beschikking gesteld.
- Uit onze analyse blijkt dat 'overige categorieën' niet consistent aanwezig zijn over de periode 2015-2020. Hieronder valt onder andere '*baten uit gezamenlijke acties*'. Onder deze niet nader benoemde post viel in 2015 ongeveer € 21.000 aan inkomsten. De categorie '*overige baten*' die aanwezig was in 2015 (€ 1.950) en 2016 (€ 19.563) valt sinds 2017 onder de categorie '*baten uit eigen fondsenwerving*'.

Binnen de uitgaven van SZH zijn personeelskosten en kantoor en algemene kosten de grootste kostendragers. Zoals in Figuur 6 is te zien, liggen de personeelskosten op jaarbasis qua grootte niet ver af van de basis financiering van LNV. Deze personeelskosten betreffen jaarlijks tussen de 1 en 1.8 FTE in de periode 2015-2020 (gemiddeld 1.4 FTE per jaar). De variatie in personele bezetting komt enerzijds door tijdelijke afwezigheid van vaste medewerkers en de inzet van studenten (zie paragraaf 4.2.3). Tot slot blijkt uit onze analyse dat de kosten voor publicitaire en communicatieve activiteiten de afgelopen jaren sterk zijn teruggebracht, van gemiddeld € 13.412 over de jaren 2015-2018, tot iets meer dan 10% van dat bedrag (€ 1.528) in 2019. Deze besparing is vooral gerealiseerd door de digitalisering van het eigen kwartaalblad Zeldzaam Huisdier. Verder dient te worden opgemerkt dat in drie van de zes jaar een tekort is opgetreden (zie Figuur 6). Dit tekort werd uit de reserve van SZH opgevangen.

Figuur 6: Overzicht van inkomsten en uitgaven in 2015-2020

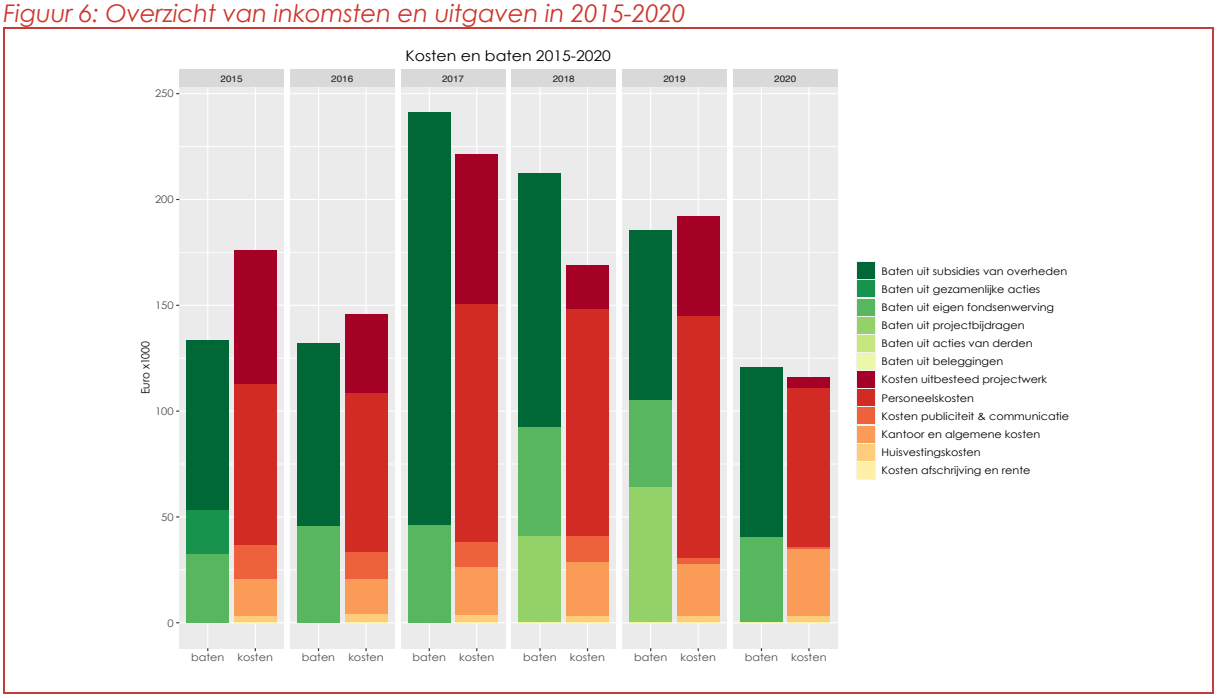

Technopolis Group, 2021. Gebaseerd op jaarverslagen en verantwoordingen aan LNV. Bronnen zijn beperkt tot de begrote en niet de reële (jaarlijkse) inkomsten.

4.2.2 *Besteding LNV-basisfinanciering*

Uit de verantwoording van SZH aan het ministerie van LNV valt af te leiden dat SZH in de periode 2015-2020 gemiddeld 84% van de LNV-basisfinanciering heeft besteed aan personeel, 14% aan materiele zaken, en 2% aan coördinatie. De personeelskosten bestonden in de jaren 2019 en 2020 uit het salaris van de bureaucoördinator, die een aanstelling heeft van 0,8 fte. In de eerdere jaren werden met de (hogere) personeelskosten ook andere medewerkers per parttime aanstellingen betaald. Materiële kosten bestonden voornamelijk uit kosten voor het organiseren van bijeenkomsten, voorlichtingsmaterialen en websiteonderhoud. De coördinatiekosten bestonden uit de reiskosten van bestuursleden en vrijwilligers (à €0,19/km). De inzet van bestuursleden en andere vrijwilligers wordt geschat op jaarlijks ongeveer 1.500 uren wat gelijk staat aan 1 FTE. Deze uren werden voornamelijk besteed aan advisering en belangenbehartiging. Het betreft een grove inschatting die door SZH zelf is gemaakt. Uit de verantwoordingsdocumenten aan LNV blijkt ook dat er jaarlijks een verschil tussen realisatie en begroting is van de LNV-subsidie van gemiddeld € 3.201 (4% van de subsidie). SZH besteedt dus structureel iets meer dan wordt begroot. Dit verschil wordt in de beschikking achteraf gecorrigeerd.

Het werk van SZH vraagt om veel maatwerk en afstemming. Dat het grootste gedeelte van het LNV-budget wordt besteed aan personeelskosten lijkt daarmee passend. Naar onze inschatting wordt de subsidie doelmatig ingezet en voorziet in de bekostiging van een minimale bezetting van het bureau. Om het activiteitenprogramma te kunnen uitvoeren wordt dit door vrijwilligers aangevuld ter waarde van een extra arbeidsplaats.

4.2.3 *Personele en bestuurlijke samenstelling en -verloop*

Uit de jaarverslagen blijkt dat eind 2020 het Algemeen Bestuur (AB) van SZH bestond uit twaalf leden met ieder een eigen expertise en aandachtsgebied. Over de gehele evaluatieperiode heeft SZH afscheid genomen van acht bestuursleden en acht nieuwe leden verwelkomd, waarbij het aantal leden in het AB nooit minder is geweest dan negen. Het Dagelijks Bestuur bestond eind 2020 uit zes leden. Over de gehele evaluatieperiode heeft het DB afscheid genomen van één lid en zijn er in totaal drie nieuwe leden verwelkomd. Zoals eerder aangegeven vervullen alle bestuursleden hun taken onbezoldigd.

In 2020 zijn drie medewerkers werkzaam geweest bij het projectbureau. Dit betreft de bureaucoördinator, een fokkerij- en beleidsmedewerker en een master student voor algemene ondersteuning. De bureaucoördinator en fokkerij- en beleidsmedewerker waren betaalde functies. Per 1 september 2020 is de fokkerij- en beleidsmedewerker overgegaan naar het CGN en in dienst getreden bij Wageningen Universiteit. Voor het grootste deel van de evaluatieperiode (2015, 2016, 2017 en 2020) zijn twee tot drie medewerkers werkzaam geweest bij het projectbureau. Enkel in 2018 en 2019 waren de activiteiten verdeeld over meer werknemers (vijf en zes respectievelijk). Dit was ter compensatie van een zwangerschapsverlof, voor de begeleiding van het project 'Levend Erfgoed Loont' en voor de algemene ondersteuning van medewerkers door studenten.

4.2.4 *Perspectief belanghebbenden op doelmatigheid*

Belanghebbenden zijn gevraagd naar de doelmatigheid van SZH in het bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen. De antwoordopties zijn verdeeld in drie van de vijf activiteitengroepen, zoals gepresenteerd in sectie 4.1.6. De reacties zijn samengevat in Figuur 7. Overeenkomstig met de perceptie van de doeltreffendheid, gaf 10 tot 18% van de belanghebbenden aan weinig zicht te hebben op de werkwijze van SZH, wat het inschatten van de doelmatigheid van SZH bemoeilijkt.

Figuur 7: Doelmatigheid van SZH volgens stakeholders

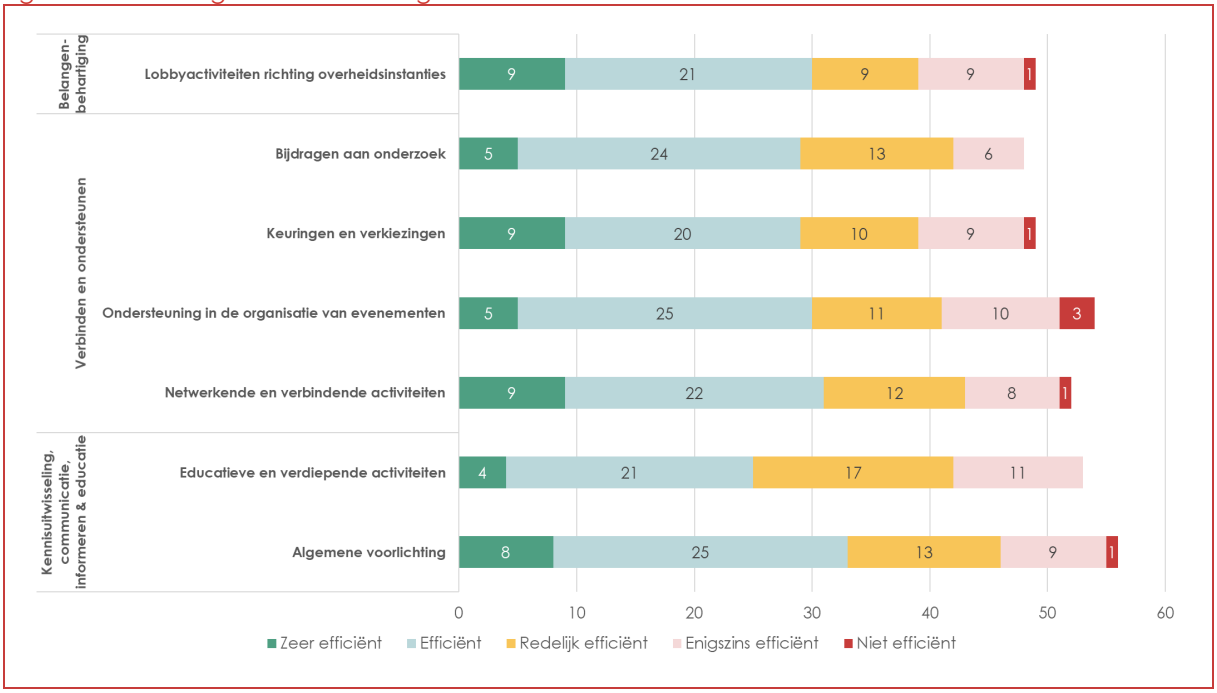

Technopolis Group, 2021: survey mate van doelmatigheid van de uitvoering van activiteiten door SZH (N=66). 10 tot 18% van de respondenten gaf bij één of meerdere items aan geen mening te hebben.

Het merendeel van de respondenten vindt dat SZH haar activiteiten op een doelmatige of zeer doelmatige wijze uitvoert. Uit de toelichting bij deze vraag komt naar voren dat respondenten positief zijn over wat SZH met de beperkte middelen weet te bereiken. Ook werd opgemerkt dat SZH ondanks de beperkte middelen, goed in staat is een breed takenpakket op te pakken. Daarnaast werd er door de respondenten ook tevredenheid uitgesproken over het goede contact tussen SZH en de ras- en stamboekorganisaties. Een klein aantal respondenten gaf aan van mening te zijn dat SZH haar activiteiten niet doelmatig uitvoert. Een reden voor ontevredenheid die in de toelichting op de vraag werd benoemd is de gelimiteerde voorlichting richting het bredere publiek. Ook door werd door enkele erkende fokcentra opgemerkt dat het lastig is contact te onderhouden met SZH.

4.3 Communicatie en afstemming met LNV

Uit onze interviews blijkt dat de bulk van het contact tussen het ministerie van LNV en SZH via de dossierhouder bij LNV en de bureaucoördinator van SZH verloopt. In enkele gevallen hebben ook leden van het Dagelijks Bestuur contact met LNV-beleidsmedewerkers. De dossierhouder en bureaucoördinator hebben over de volgende zaken contact:

- In het kader van de subsidieaanvraag, voortgang of subsidievaststelling.
- SZH zoekt namens belanghebbenden contact met LNV vanwege een mogelijke bedreiging/knelpunt in het behouden van zeldzame huisdierrassen. De dossierhouder bij LNV verbindt SZH met de verantwoordelijk beleidsmedewerker om naar oplossingen te zoeken.
- LNV doet een beroep op de expertise van SZH en haar achterban bij het (intern) zoeken naar oplossingen voor beleidsvraagstukken.

Uit de interviews blijkt dat zowel SZH als LNV van mening zijn dat het wederzijds contact goed verloopt. Beiden stellen de korte lijnen in de communicatie op prijs. In Kader 5 zijn de

belangrijkste bevindingen over de communicatie tussen SZH en LNV beschreven. In de navolgende paragrafen gaan we nader in op de verschillende vormen van contact.

Kader 5: Belangrijkste bevindingen over de communicatie tussen SZH en LNV

Evaluatievraag: *Hoe verloopt de communicatie en (tussentijdse) afstemming tussen SZH en LNV over de regeling?*

Zowel formeel als informeel en ondanks wisselingen in contactpersonen, verloopt de communicatie tussen SZH en LNV goed. Er is een gedeeld belang (behoud van zeldzame huisdierrassen) wat zorgt voor een constructieve communicatie en samenwerking. De financiële steun van LNV is (naast de voornaamste inkomstenbron) voor SZH belangrijk omdat het voorziet in legitimatie en het belang van SZH's missie richting (potentiële) samenwerkingspartners vergroot. Voor LNV biedt SZH toegang tot een diverse groep aan belanghebbenden, ervaringsdeskundigen, en experts.

De jaarlijkse aanvraag en vaststelling van de subsidie van LNV geeft een aanzienlijke administratie, beoordeling- en verantwoordingsdruk. Dat geldt zowel voor SZH als voor LNV. Momenteel wordt de haalbaarheid van een meerjarige subsidiebeschikking nagegaan om de administratieve last te verlagen en meer financiële zekerheid te geven.

Gezien de mogelijke relevantie van zeldzame huisdierrassen in transitie naar verduurzaming en functiediversificatie in de Nederlandse landbouw en veehouderij, en de sterke positie van SZH in het veld, is structureel periodiek overleg tussen LNV-beleidsmakers en SZH over inhoudelijke thema's gewenst.

4.3.1 Afstemming over de subsidie

LNV gaf in ons interview aan dat SZH steeds betere subsidieaanvragen schrijft. Uit de deskstudie blijkt ook dat de aanvragen van de afgelopen jaren gedetailleerd zijn uitgewerkt: de subsidieaanvraag 2020 beschrijft het algemene subsidiekader 2020-2022, het plan van activiteiten voor het jaar 2020 (met missie, doelen en activiteiten) en presenteert de begroting (inclusief een inschatting van het aantal vrijwilligersuren). Onze indruk is dat de besluitvorming rondom gunning zorgvuldig gebeurt. Indien nodig is er gedurende de subsidiebesluitvorming contact tussen SZH en LNV en/of wordt aanvullende informatie bij SZH opgevraagd[22].

De periode tussen het indienen van de aanvraag door SZH (voor 1 januari) en het ontvangen van het LNV-subsidiebesluit door SZH is relatief lang: in 2020 ontving SZH op 23 juni 2020 het besluit; in 2019 op 13 maart 2019, in 2018 op 24 april 2018. Dit geeft weinig zekerheid aan SZH. LNV treft voorbereidingen om naar een drie- of vierjarige toekenningscyclus over te stappen.

4.3.2 Knelpunt in behouden zeldzame huisdierrassen

SZH heeft haar rol als belangenbehartiger in de afgelopen jaren uitgebreid. Uit interviews blijkt dat korte lijnen tussen LNV en SZH van groot belang zijn voor SZH om haar rol als belangenbehartiger goed in te vullen. Daarnaast hebben LNV, CGN, en SZH een belangrijk gedeeld belang en complementaire verantwoordelijkheden: SZH als vertegenwoordiger van de praktijk van *in situ* behoud van zeldzame dieren, in/met ondersteuning van CGN in de wetenschappelijke kennisontwikkeling over het *ex situ* behoud van zeldzame dieren en LNV als beleidsmaker en als beleidsverantwoordelijke voor nationale inpassing in bredere beleidskaders en in het nakomen van de internationale biodiversiteitsafspraken.

[22] LNV (2018). Brief aan SZH betreffende 'Uw subsidieverzoek ondersteuning projectactiviteiten SZH 2018.

Het eerste contact bij een knelpunt loopt via de dossierhouder bij LNV en de bureaucoördinator van SZH. De dossierhouder van LNV brengt SZH in contact met de relevante ambtenaren, zoals bijvoorbeeld is gedaan in discussie rondom schaapskuddes. SZH ervaart het soms als lastig om verder te komen dan de dossierhouder bij LNV, vanwege de scheidingen tussen LNV-afdelingen (bijvoorbeeld tussen natuurbehoud en -beheer en landbouw) en de onbekendheid van SZH bij het hogere management van LNV. Dat zowel LNV als SZH één aanspreekpunt hebben, maakt dat ze snel kunnen schakelen. LNV geeft aan dat de samenwerking verder versterkt kan worden door een periodiek overleg tussen SZH en het ministerie over ontwikkelingen, kansen en knelpunten.

4.3.3 Beroep LNV op expertise SZH

De dossierhouder van LNV neemt de beleidsambitie t.a.v. zeldzame huisdierrassen ook mee in overlegverbanden met andere collega's of netwerkpartners. Ze verkent of het behoud van zeldzame huisdierrassen ook onder andere beleidsdoelen kan worden ondergebracht of vraagt in overleggen aandacht voor zeldzame rassen. In deze verkenning en gesprekken doet LNV indien nodig een beroep op expertise van SZH. Het contact verloopt in eerste instantie via de bureaucoördinator van SZH die snel toegang kan bieden tot de expertise via het netwerk van SZH. De expertise die SZH inbrengt, wordt als zeer waardevol beschouwd door LNV.

4.4 Opvolging voorgaande evaluatie

In 2015 vond de vorige evaluatie plaats van de SZH over de periode 2011-2014. De evaluatoren kwamen tot vijf aanbevelingen voor SZH[23] en één aanbeveling voor de subsidieverstrekker. In Kader 6 is de (mate van) opvolging van deze aanbevelingen samengevat. In Bijlage G is de mate van opvolging in meer detail beschreven.

Kader 6: Belangrijkste bevindingen over de opvolging van de voorgaande evaluatie

Evaluatievraag: In hoeverre zijn de aanbevelingen uit het voorgaande evaluatierapport over de periode 2011-2014 opgepakt en toegepast door LNV en SZH?

1. Breng meer focus aan in SZH-activiteiten. Mate van implementatie: gedeeltelijk opgevolgd. De fokkerijadvisering is overgeheveld naar CGN. De meervoudige activiteitenstrategie in combinatie met beperkte middelen leidt tot een reactieve manier van opereren door SZH; d.w.z., reactief op de vraag uit het veld en onderwerpen die opkomen.
2. Zet als SZH met name in op vergroten van fokkerijkennis en voorlichting/educatie. Dit is met name voor het voorlichtende en onderwijzende deel goed opgevolgd. Er is een specifieke communicatiestrategie ontwikkeld, de website is verbeterd, het gebruik van social media versterkt.
3. Onderzoek als SZH op welke manier het vermarkten van producten van zeldzame huisdierrassen kan worden versterkt. Dit is gedeeltelijk opgevolgd. Het onderwerp vermarkting heeft aandacht ontvangen in enkele educatieve activiteiten en strategische overleggen met samenwerkingspartners. Anderzijds blijkt uit onze deskstudie dat, afgezien van het (bestaande) predicaat zeldzaamLEKKER, een eensluidend beleid of strategie van SZH op dit punt ontbreekt.
4. Onderzoek als SZH op welke manier de rol van belangenbehartiger kan worden versterkt. Goed opgevolgd. Een groot aantal dossiers zijn in behandeling genomen en het SZH heeft

[23] Bureau Bartels B.V. Evaluatie regeling Zeldzame Huisdierrassen (2015)

daarin actieve, verbindende rol gespeeld. Dit kan mogelijk verder worden versterkt door meer expliciete strategische keuzes te maken (speerpunten) en deze uit te dragen.

5. Zet als SZH meer in op het vergroten van de bekendheid van het Paraplubestand. Dit is goed opgevolgd. Er is een aanzienlijke groei van het aantal geregistreerde dieren. Ook is de toepasbaarheid van het Paraplubestand in de uitvoering van bijvoorbeeld dierpremies en ander beleid aangetoond.
6. Overweeg [LNV] om meer middelen voor SZH ter beschikking te stellen. Dit is wel opgevolgd maar niet gehonoreerd. De basisfinanciering is gelijk gebleven. Wel zijn een aantal projectbijdragen toegezegd voor o.a. het beheer van het Paraplubestand.

4.5 Lessen uit internationale benchmark

De benchmark in deze evaluatie is vooral een kwalitatief instrument om inzicht te krijgen van in de aanpak t.a.v. zeldzame huisdierrassen van enkele andere Europese landen. Via gestructureerde deskstudie zijn twee vergelijkbare organisaties geanalyseerd, te weten:

- *Steunpunt Levend Erfgoed* (SLE) is een organisatie in België die opkomt voor de instandhouding van oude en streekeigen rassen. SLE is een ledenvereniging die afhankelijk is van de steun en bereidheid van vrijwilligers. De organisatie is erkend door de Vlaamse Regering als fokvereniging voor lokale schapen- en geitenrassen en voor het vereenvoudigd beheer van neerhofdieren[24] (VBN), waarvoor SLE een jaarlijkse basisfinanciering ontvangt.
- *Rare Breeds Survival Trust* (RBST) is de nationale liefdadigheidsinstelling in het Verenigd Koninkrijk die tot doel heeft het voortbestaan en de levensvatbaarheid van de inheemse genetische rijkdommen van landbouwhuisdieren veilig te stellen. Hiervoor stelt het RBST jaarlijks een *watchlist* van zeldzame inheemse rassen op en beheert het de nationale genenbank voor de veehouderij. De organisatie ontvangt geen basisfinanciering van de overheid, maar ontving wel een speciaal fonds van 2,3 miljoen euro.

Kader 7: Belangrijkste lessen van vergelijkbare organisaties

Evaluatievraag: Hoe verhoudt de Nederlandse aanpak zich tot die van andere Europese landen? Wat kan SZH leren van deze Europese partners?

De Nederlandse aanpak verschilt enigszins van de Belgische en Engelse aanpak, maar niet substantieel. Zowel de benchmark organisaties als SZH hebben een registratietaak en onderkennen het belang van het internationale netwerk. In de Nederlandse aanpak heeft het ondersteunen en verbinden van ras- en stamboekorganisaties meer aandacht. In andere landen zijn dierhouders minder vaak of minder uitgebreid georganiseerd in nationale rasverenigingen of ligt er meer nadruk op individuele actoren in het werkveld. De Engelse benchmark organisatie heeft substantieel meer financiële armslag. Het gebrek aan prioritering in activiteiten wordt ook herkend bij de benchmark organisaties.

Deze verschillen leiden tot onder andere de volgende twee lessen:

- Ontwikkel een langere termijnstrategie. Een strategisch plan voor de middellange termijn kan mogelijk helpen bij het aanbrengen van focus. Voor SZH kan dit gekoppeld worden aan een meerjarig subsidietraject, alsook een betere inbedding in het bredere beleidslandschap zoals de transitie naar kringlooplandbouw.

[24] Zoals hoenders, kalkoenen, duiven, konijnen, eenden, etc.

- In navolging van SLE, kan overwogen worden om de bestuursleden van het dagelijks bestuur van SZH niet alleen als experts te beschouwen, maar ook eigenaarschap van een specifiek onderwerp mee te geven. Dit kan bijvoorbeeld geordend worden naar werkgroepen per diersoort of diersoort overstijgende onderwerpen zoals verwaarding/vermarkting, functie diversificatie en stamboombeheer, of communicatie en marketing. Op dit moment worden deze onderwerpen meer op organische en op basis van beschikbaarheid bediend. Een heldere portefeuilleverdeling en -eigenaarschap kan mogelijk ook bijdragen bij verdere prioritering van activiteiten.

Een samenvatting van de belangrijkste karakteristieken van elke organisatie is in Tabel 2 opgenomen. Een beschrijving van organisatiestructuur, de financiering, en invulling aan de achterliggende beleidsopdracht per organisatie wordt toegelicht in Bijlage D.

Tabel 2: Kerneigenschappen van organisaties in de Internationale kwalitatieve vergelijking

Organisatie	**Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH)**	**Steunpunt Levend Erfgoed (SLE)**	**Rare Breeds Survival Trust (RBST)**
Land	Nederland	België	Verenigd Koninkrijk
Jaar van oprichting	1976	1993	1973
Basisfinanciering	€80.000	€55.000	N/A[25]
Personeelsbezetting	• 0,8 FTE betaalde medewerkers • 12 vrijwillige bestuursleden	• 1 FTE betaalde medewerkers • 8 vrijwillige bestuursleden	• 8 FTE betaalde werknemers • 11 trustees (vrijwillig)
Activiteiten	• Registreren en monitoring van zeldzame huisdierrassen • Informeren, educatie en promotie van de functie van zeldzame huisdierrassen • Verbinden, ondersteunen en aanjagen van rasorganisaties, individuele houders en initiatieven • Lobby richting beleidsvoerende overheidsinstanties en andere belangrijke ketenpartners	• Lobby richting Vlaamse overheid • Warm houden van contacten met, en adviseren van, hobbyhouders • Beheer en monitoring van stamboekregistratie (voor de Vlaamse overheid) • Keuring en monitoring van Erfgoed Hoven • Beheer Levend Erfgoed Park (i.s.m. provincie Oost-Vlaanderen)	• Monitoring van inheemse landbouwhuisdierrassen en opstellen van jaarlijkse watchlist • Redden van inheemse landbouwrassen via projecten voor specifieke diersoorten en rassen en behoud van de RBST-genenbank • Bevordering van inheemse landbouwrassen via gerichte projecten en educatie van nieuwe generatie boeren
Doelgroepen	• Ras- en stamboekverenigingen • Individuele dierhouders (zowel hobby als professionele houders) • Bredere publiek	• Hobbyhouders van zeldzame en oude huisdierrassen • Professionele houders van zeldzame en oude huisdierrassen	• Rasverenigingen en fokkerijen • RBST erkende landbouwbedrijven

[25] RSBT wordt als liefdadigheidsinstelling gezien en ontvangt geen bijdrage van de overheid voor haar reguliere activiteiten. De afgelopen jaren heeft RBST veel aandacht besteed aan het dichten van de kloof tussen haar inkomsten en uitgaven. De lange termijn inkomsten uit legaten en beleggingswinsten compenseren het exploitatietekort en waarborgen de continuïteit van de organisatie. In 2019 werd een netto overschot van € 186.700 gegenereerd. Dit is een aanzienlijke verbetering ten opzichte van het netto tekort van ongeveer € 750.000 in 2018.

Organisatie	Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH)	Steunpunt Levend Erfgoed (SLE)	Rare Breeds Survival Trust (RBST)
	• Nederlandse en Europese beleidsvoerende overheidsinstanties	• Vlaamse en Europese beleidsvoerende overheidsinstanties • Bredere publiek	• Engelse en Europese beleidsvoerende overheidsinstanties • Financiers • Steungroepen en andere organisaties (waaronder Sustainable Food Trust en de RSBP Wildlife Charity)
Diersoorten	Runderen, paarden, schapen, geiten, varkens, honden, konijnen, ganzen, eenden, kippen, duiven en bijen	Runderen, paarden, schapen, geiten, honden, konijnen, ganzen, eenden, krielen, hoenders, kalkoenen, en duiven	Runderen, paarden, schapen, geiten, varkens, ganzen, eenden, kippen, en kalkoenen

Technopolis Group, 2021

Uit onze benchmark zijn een aantal interessante verschillen tussen SZH en de benchmark organisaties naar voren gekomen waar de volgende lessen uit gehaald kunnen worden:

- SLE heeft voor elk type diersoort een werkgroep opgesteld die zich richt op de activiteiten die relevant zijn en prioriteit verdienen om de zeldzame rassen van dit specifieke diersoort te behouden. De werkgroepen bestaan uit leden van Steunpunt Levend Erfgoed. Ze ondersteunen en adviseren de Raad van Bestuur door bepaalde problematiek, projecten en activiteiten verder uit te spitten of voor te bereiden. Voor iedere werkgroep is een lid van het dagelijks bestuur verantwoordelijk en het dagelijks bestuur staat in voor de uitwisseling en coördinatie tussen de verschillende werkgroepen. Op deze manier kunnen er heel gericht activiteiten en projecten geprioriteerd en gestart worden.
- In haar strategisch plan geeft RBST aan dat de organisatie goed in staat is de benodigde actiepunten te identificeren. Echter, de uitdaging zit in het prioriteren van deze acties. Hiertoe heeft de organisatie haar strategie uitgeschreven voor de middellange termijn (periode 2021-2025). In het plan worden duidelijke doelstellingen geformuleerd, waarbij de instandhouding van zeldzame rassen centraal staat. SZH maakt gebruik van tweejarige strategieën om haar activiteiten in te kaderen. Het valt te overwegen om, in samenspraak met de belanghebbenden, speerpunten en bijpassende (concrete) activiteiten voor langere termijn te formuleren.

Hoewel de organisatiestructuur en het takenpakket verschillend is, denken we dat er meerwaarde kan zitten in een intensievere uitwisseling van kennis en ervaring tussen SZH en andere vergelijkbare organisaties zoals SLE en RBST. Dit kan gaan over het betrekken van donateurs/leden in activiteiten van SZH, alsook het ontwikkelen en afstemmen van een langere-termijn strategie. We moedigen aan om deze uitwisseling niet alleen op bestuursniveau te laten plaatsvinden, maar nadrukkelijk ook op het niveau van de bureaucoördinatoren.

4.6 Succesfactoren, risico's en kansen

De belangrijkste succesfactoren, risico's en kansen voor SZH in het behalen van haar doelstellingen zijn beschreven in Kader 8.

Kader 8: Succesfactoren, risico's en kansen voor SZH

Evaluatievraag: Wat zijn succesfactoren in de huidige aanpak van SZH? Wat zijn risico's van de huidige aanpak en waar liggen kansen voor SZH?

Belangrijke succesfactoren van SZH in de behaalde resultaten waren:

- Het bureau, dagelijks bestuur en algemeen bestuur hebben een grote bekendheid en langdurige sterke vertrouwensrelaties met belanghebbenden. SZH functioneert en is erkend als verbinder en loket voor informatie, advisering en educatie. Dit hoge vertrouwen is belangrijk in bijvoorbeeld de verdere uitrol en implementatie van het Paraplubestand en het vergroten van de rol van SZH als belangenbehartiger.
- Het bureau en de bestuursleden zijn professioneel, hebben visie en daadkracht, en zijn politiek sensitief. De SZH heeft een stevige basis waarbij bestuursleden beschikken over professionele kennis en veel ervaring. Zij doen dit op vrijwillige basis.

Risico's in het behalen van de doelstellingen van SZH zijn:

- Er is een grote afhankelijkheid van vrijwilligers en de overheid (subsidie). De financiële armslag is beperkt, kortdurend en onzeker. Er is een reëel risico dat goede krachten (betaald en onbetaald) niet behouden kunnen worden en daarmee kennis, kunde, en netwerk/relaties verloren gaat en de continuïteit van SZH bedreigd is.
- Hoewel een analyse van de belanghebbenden niet een centraal onderdeel is in deze evaluatie, is de vergrijzing van met name dierhouders alsook in de samenstelling van het dagelijks- en algemeen bestuur, een reëel risico voor de continuïteit en kennisborging van zeldzame huisdierrassen in Nederland. Dit was een belangrijke bevinding in voorgaande evaluatie, en ondanks de aandacht die SZH hieraan heeft gegeven, zien we geen aanleiding te denken dat de leeftijdsopbouw in de belanghebbenden en doelgroepen van SZH wezenlijk is veranderd in de afgelopen vijf jaar. Het enthousiasmeren van nieuwe generatie houders blijft dus een belangrijk aandachtspunt.

Kansen voor verdere ontwikkeling zijn:

- De maatschappelijke, economische, politieke, en bestuurlijke visie op landbouw is aan verandering onderhevig. Dat is niet nieuw en niet vreemd. Veranderingen in de visie en invulling van de Nederlandse veehouderij en natuurbeheer kunnen leiden tot een vraag naar huisdierrassen met andere kwaliteiten en functies dan de huidige veestapel en dieren te bieden hebben. Er liggen kansen voor SZH om deze transitie actief te informeren over de mogelijke rol en positie van zeldzame huisdierrassen.
- Centrale en verbindende rol van SZH in de implementatie en uitvoering van (nieuwe) wet- en regelging en beleidsinitiatieven door bijvoorbeeld de inzet en verdere professionalisering van het Paraplubestand.

In onderbouwing van de genoemde succesfactoren, risico's en kansen voor SZH, hebben we een SWOT uitgevoerd[26]. De uitkomsten hiervan is weergegeven in Tabel 3. De verdere onderbouwing is opgenomen in Bijlage F.

[26] Voor de duidelijkheid, het perspectief voor de SWOT is die van SZH zelf en niet de zeldzame huisdierrassen of de belanghebbenden.

Tabel 3: Samenvatting van de sterkten, zwakten, kansen en bedreigingen voor SZH

Sterkten	**Zwakten**
• Grote vrijwillige betrokkenheid van bestuursleden • Kennis en ervaring van Dagelijks- en Algemeen Bestuur en het bureau • Groot netwerk en acceptatie van SZH's positie door belanghebbenden • Internationale inbedding (SAVE) • Vanuit praktijkperspectief, complementair aan, en goede samenwerking met het CGN • Professioneel, laagdrempelig en vlotte organisatie; high value for money • Onafhankelijke positie richting overheid en belanghebbenden maar met duidelijk uitgangspunt: bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen • Constructieve samenwerking met LNV	• Beperkte financiële middelen • Beperkte inbedding in bredere nationaal beleid • Afhankelijkheid van vrijwilligers • Beperkte aansluiting met natuurbeheerorganisaties en regionale actoren • Afhankelijkheid van belanghebbenden • Multi-actie, reactieve strategie
Kansen	**Bedreigingen**
• Transities in visie op landbouw en navenante beleid- en regelgeving • Inzetten Paraplubestand in implementatie en uitvoering van wet- en regelgeving, en stimuleringsmaatregelen • Toename van de interesse van het bredere publiek in de natuur. Opkomst streekproducten, aaibaarheidsfactor en regionale gebondenheid van de rassen.	• Continuïteit door beperkte financiële armslag en zekerheid • Vergrijzing van betrokkenen en belanghebbenden • Beperkte betrokkenheid van nieuwe generatie agrariërs

Technopolis Group, 2021.

4.7 Toekomstperspectief

Geïnformeerd door de terugblikkende bevindingen uit voorgaande paragrafen, zoomen we in deze paraaf in op de toekomst van SZH om te komen tot aanbevelingen ter verbetering van de doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH en de monitoring daarvan. In Kader 9 worden de belangrijkste punten samengevat. In navolgende paragrafen worden deze punten verder uitgewerkt.

Kader 9: Belangrijkste bevindingen en aanbevelingen voor het toekomstperspectief van SZH

Evaluatievraag: Op welke wijze kan de regeling worden verbeterd om de gestelde beleidsdoelen doeltreffender en doelmatiger te adresseren? Met welke KPI's kan de doelmatigheid en doeltreffendheid van SZH beter worden gemonitord?

Uit onze deskstudie en met name de interviews blijkt dat SZH de komende periode beoogt focus aan te brengen in haar activiteiten door zich te beperken tot die projecten die (a) meerdere belanghebbenden bedienen, (b) een bepaalde noodzakelijkheid hebben, en (c) een zekere mate van eigen werkzaamheid en tijdsinvestering van de betrokken belanghebbenden hebben. SZH ziet zich genoodzaakt deze keuzes te maken vanwege de beperkte omvang van de subsidie en het gebrek aan mogelijkheden om additionele externe financiële middelen aan te trekken. Inhoudelijk legt SZH de focus op ondersteuning aan alleen essentiële aspecten in het behoud van zeldzame huisdierrassen zoals fokkerij, ondernemerschap, voorlichting en belangenbehartiging. Deze prioritering is voornamelijk gebaseerd op operationele criteria en beoogt een integrale aanpak in het bevorderen van

het behoud van zeldzame huisdierrassen. Belanghebbenden hebben aangegeven met name de belangenbehartiging prioriteit te willen geven.

Zoals aangegeven in paragraaf 2.4 en gebleken uit deze evaluatie is de causaliteit en mate waarin de activiteiten doelmatig en doeltreffend bijdragen aan het behoud van zeldzame dierrassen beperkt meetbaar. Dit heeft enerzijds te maken met de gestelde doelstelling en het brede palet aan activiteiten en anderzijds aan de verbindende rol en daarmee afhankelijkheid van SZH van belanghebbenden.

Om die reden raden wij SZH aan om de overkoepelende positie sterker in te zetten door een inhoudelijke langere termijnstrategie te ontwikkelen. Deze visie dient een prioritering mogelijk te maken van de verschillende wijzen waarop bijgedragen kan worden aan het behoud van zeldzame huisdierrassen. Door meerdere scenario's met specifieke en meetbare doelen, activiteiten en financieringsbehoeften uit te werken, kan een onderbouwing hiervoor worden gegeven. In het identificeren van speerpunten is het verstandig om aan te haken bij belangrijke maatschappelijke vraagstukken zoals verduurzaming van de landbouw en natuurbeheer en de rol die zeldzame huisdierrassen hierin kunnen in nemen. Ook dient te worden gekeken naar de wenselijkheid en haalbaarheid voor SZH om de aandacht te verbreden naar andere diersoorten zoals honden, duiven, en siervogels, alsook de verhouding tussenhobbymatige- en bedrijfsmatige inzet van huisdierrassen. De strategiebepaling dient in nauwe samenwerking en samenspraak te gaan met belanghebbenden, inclusief het ministerie van LNV. Ook dient in de strategiebepaling een haalbaar raamwerk voor het monitoren van de voortgang op het behalen van de gestelde doelen te worden ontwikkeld.

4.7.1 Strategie en meetbaarheid

In haar strategische overwegingen voor de periode 2020-2022[27] brengt SZH nadrukkelijk het spanningsveld naar voren tussen de beschikbare middelen, afhankelijkheid van vrijwilligers en organisaties, en de verbindende en vraaggerichte rol van het SZH in het ondersteunen van het behoud van zeldzame huisdierrassen. Samen met de beperkte mogelijkheden om geld te onttrekken uit het veld, al dan niet vanwege beperkte betalingsbereidheid van belanghebbenden en beschikbaarheid van fondsen, dwingt dit spanningsveld SZH om keuzes te maken.

In het selecteren van werkzaamheden en projecten hanteerde SZH drie criteria: (1) bedienen van meerdere rasorganisaties tegelijk, (2) noodzakelijkheid op korte termijn, en (3) de pro-activiteit en samenwerkende houding van organisaties. Deze operationele wijze van prioriteren zal voor de komende periode worden doorgezet. Een logisch gevolg hiervan is dat SZH bepaalde activiteiten waar wel behoefte aan is, niet of niet in deze periode kan uitvoeren.

Hoewel deze aanpak met voornamelijk operationele selectiecriteria kan bijdragen aan het vergroten van de effectiviteit van SZH, is het opvallend dat keuzes niet op inhoudelijke thema's worden gemaakt. De criteria zijn operationeel van aard en richten zich op massa en noodzakelijkheid. Een visie op wat nodig is om het behoud van zeldzame huisdierrassen op de langere termijn (5 tot 10 jaar) te waarborgen, kan mogelijk bijdragen aan het prioriteren van activiteiten en daarmee de doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH vergroten. Deze visie kan bijvoorbeeld gericht zijn op het verbeteren van de situatie voor een beperkt aantal soorten in de kritieke zone, of meer aansluiten bij ontwikkelende houderijvormen zoals natuur-inclusieve landbouw en kringlooplandbouw waar zeldzame huisdierrassen een rol in zouden kunnen

[27] Zie Subsidiekader 2020-2021 in de uitwerking van Doelen, Plan van aanpak en Begroting SZH in de subsidieaanvraag 2021.

spelen. Ook dient in een dergelijke strategische overwegingen te worden gekeken naar de wenselijkheid en haalbaarheid voor SZH om de dienstverlening te verbreden naar andere dierrassen zoals honden, konijnen, en vogels, en kan hiermee (verdere) richting worden gegeven in het balanceren van de ondersteuning van SZH aan hobbymatige- en bedrijfsmatige dierhouders en navenante stamboekorganisaties. SZH kan in de ontwikkeling van een dergelijke visie een leidende en verbindende rol spelen en dit dient noodzakelijkerwijs in nauwe samenwerking met LNV te gaan om de verscheidenheid en draagvlak van een dergelijke visie te waarborgen. In coherentie met de visie kunnen meerjarige strategieën en jaarlijkse werkplannen worden geformuleerd met concrete speerpunten en passende activiteiten. Echter, het daadwerkelijk verminderen van het aantal zeldzame huisdierrassen in Nederland overstijgt de armslag van SZH. Als de ambitie verder gaat dan het behouden van de status quo, dan is aansluiting bij grotere transities in de landbouw nodig. Hierbij kan de focus op behoud van zeldzame dierrassen in het algemeen, verschoven worden naar het behoud van zeldzame rassen in een specifieke houderij-omgeving. Een roadmap met expliciete ambities (punten op de horizon) en prioriteiten kan hierbij helpen. Dit vraagt samenwerking van (alle) belanghebbenden waar naar onze mening SZH uitstekend voor is gepositioneerd. Dit begint bij gesprek (LNV, SZH, CGN, andere partijen), het maken van keuzes, en het ontwikkelen van een actiestrategie. Daar horen passende middelen bij.

Daarnaast kan een meer strategisch en planmatige aanpak met langere-termijn visie en speerpunten gebruikt worden om meetbare KPI's te definiëren die specifiek zijn voor het gekozen beleid. Zo kan een vermindering van het aantal geregistreerde dieren in het Paraplubestand een zinvolle indicator zijn voor de effectiviteit van een rasgeoriënteerde strategie. Als wordt ingezet op kringlooplandbouw, dan kan het zinvol zijn om bij te houden voor welk doel en in welke mate zeldzame huisdierrassen naast of in plaats van reguliere landbouwdieren worden ingezet bij bedrijven die overgaan van traditionele landbouw naar een kringloop benadering. Hierbij dient te worden opgemerkt dat een groot deel van de toegevoegde waarde van SZH bestaat uit het verbinden van belanghebbenden, kennisuitwisseling en belangenbehartiging. SZH is in veel gevallen sterk afhankelijk van anderen. De doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH zit niet per se in de schaal of frequentie, maar met name in de kwaliteit en relevantie van de ondernomen activiteiten. Om die reden raden we aan om via een periodieke survey en groepsinterviews met belanghebbenden de doeltreffendheid van SZH en doelmatigheid in relatie tot de vooraf gedefinieerde strategieën te bepalen. Idealiter maakt deze survey deel uit van de gebruikelijke vijfjarige evaluatiecyclus.

4.7.2 Vergrijzing

In de voorgaande evaluatie is geconcludeerd dat vergrijzing een reële bedreiging vormt voor zowel het veld als voor SZH zelf. Voor het veld geldt dit met name in termen van het tegengaan van het verlies van kennisdragers door het aantrekken van een nieuwe generatie dierhouders. Voor SZH komt daar nog bij dat de twee SZH-besturen alsook partners (besturen ras- en stamboek organisaties) in het veld vergrijzen. Het laatste betekent dat meer werk op dezelfde schouders terecht kan komen en daarmee de inzetbaarheid van vrijwilligers (verder) onder druk kan komen te staan. Hoewel niet expliciet onderzocht in deze evaluatie, is dit een bekende en bestaande uitdaging, en het blijft lastig om nieuwe generaties aan te spreken en te bereiken. We hebben geen aanwijzingen te denken dat het tij voor wat betreft vergrijzing significant is gekeerd sinds de vorige evaluatie. We raden aan om in de strategiebepaling zoals beschreven in voorgaande paragraaf, vergrijzing expliciet in de scenario ontwikkeling te adresseren.

4.7.3 *Perspectief belanghebbenden*

Als onderdeel van de enquête zijn de verschillende belanghebbenden gevraagd welke activiteiten zij belangrijk vinden voor SZH om op korte (1 tot 5 jaar) en lange termijn (5 tot 10 jaar) op in te zetten (zie Figuur 8). Uit de resultaten blijkt dat op zowel de korte als lange termijn vooral de belangenbehartiging en de lobby voor passende wet- en regelgeving (zowel internationaal, nationaal als regionaal) als een belangrijke activiteit wordt gekenmerkt.

Figuur 8: Belang van verschillende activiteiten volgens respondenten

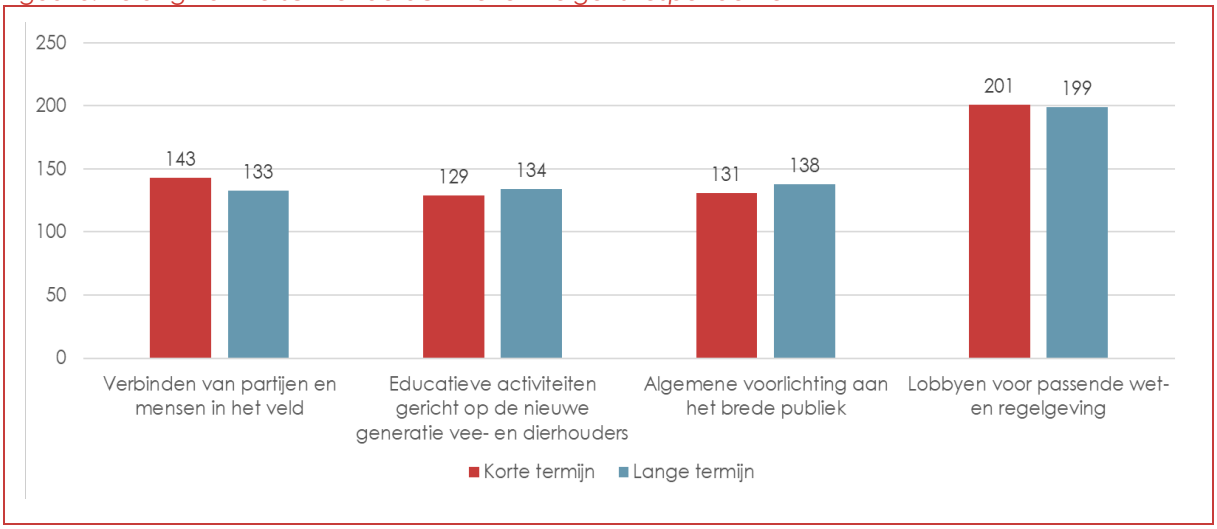

Technopolis Group, 2021: belang van verschillende activiteiten, op de korte (1-5 jaar) en lange termijn (5-10 jaar), om bij te blijven dragen aan het behoud van zeldzame landbouwhuisdierrassen (N=60). Respondenten beantwoordden de vraag met een ranking. Het staafdiagram geeft de sommatie van de rangschikking aan waarbij een hoger getal indicatief is voor een hogere prioriteit.

5 Conclusies en aanbevelingen

Het doel van deze evaluatie was het bepalen in hoeverre SZH doeltreffend en doelmatig is in het bijdragen aan het behoud van Nederlandse zeldzame huisdierrassen. Daarnaast was de evaluatie gericht op het in kaart brengen van relevante lessen en het formuleren van aanbevelingen.

De bijdragen van SZH in het verlagen van het aantal huisdierrassen met een zeldzame status zijn moeilijk kwantitatief en causaal vast te stellen. De evaluatie was daarom voornamelijk kwalitatief van aard gericht om de aannemelijkheid dat SZH doeltreffend en doelmatig is geweest in het bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen. Dit komt mede door het operationele en verbindende karakter van SZH, de afhankelijkheid van stamboek- en rasorganisaties, alsook door het complexe speelveld waarin ze opereert met veel verschillende actoren en belangen.

Uit onze deskstudie, de interviews die we hebben gevoerd met, en de survey onder belanghebbenden, blijkt echter dat het aannemelijk is dat SZH de afgelopen vijf jaar op een doeltreffende en doelmatige heeft wijze bijgedragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen in Nederland. Dit valt onder andere op te maken uit:

- Een groeiend aantal registraties van zeldzame dieren en rassen in het Paraplubestand en de vergrote toepasbaarheid van het registratiesysteem.
- Nauwe samenwerking en goede communicatie met andere partijen, waaronder het CGN. SZH vult de wetenschappelijke onderzoeksfunctie van het CGN aan en legt de verbinding met de dagelijkse praktijk van dierhouders.
- De belangenbehartiging van SZH in belangrijke regionale en nationale beleidsdossiers. Zo heeft SZH een belangrijke rol vervuld in de bescherming van zeldzame huisdierrassen in het fosfaatreductieplan.
- De overwegend positieve mening van belanghebbenden over de doeltreffendheid en doelmatigheid van SZH.

Verder heeft SZH in de afgelopen periode een aantal noodzakelijke professionaliseringslagen doorgemaakt waaronder, aanscherping van de communicatiestrategie en modernisering van de website, onderzoek naar de haalbaarheid van het werven van externe financiering.

SZH heeft een beperkte financiële armslag. De subsidie van LNV wordt hoofdzakelijk ingezet voor het bekostigen van één arbeidsplaats gericht op advisering en coördinatie van de activiteiten van de stichting. Er is een hechte, gepassioneerde en betrokken groep van vrijwilligers in het Dagelijks- en Algemeen Bestuur en individuele dierhouders. Het aantrekken van additionele externe financiering lijkt niet op te wegen tegen de kosten. Hoewel er een duidelijke behoefte is aan de rol die SZH vervult, is er nauwelijks bereidheid vanuit belanghebbenden om SZH financieel te ondersteunen. Het overstijgende en verbindende karakter van SZH legitimeert financiële ondersteuning vanuit de overheid. Het feit dat SZH direct bijdraagt aan overheidsbeleid en de uitvoering van onderliggende (inter-)nationale afspraken op het gebied van het behoud van Nederlandse biodiversiteit, bevestigt dit.

5.1 Aanbevelingen SZH

De huidige brede doelstelling (bijdragen aan behoud van zeldzame dierrassen) is passend omdat het de benodigde flexibiliteit geeft in een vraag-gedreven organisatie. Tegelijk legitimeert de doelstelling een grote diversiteit aan activiteiten en maakt het de prioritering en besluitvorming complex. Daarom raden we SZH aan om:

- Een meerjarige visie te ontwikkelen die gericht is op het prioriteren en ordenen van de wijzen waarop het beste kan worden bijgedragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen.
- Door meerdere scenario's met specifieke en meetbare doelen, activiteiten en financieringsbehoeften uit te werken, kan een onderbouwing hiervoor worden gegeven.
- In het identificeren van speerpunten is het verstandig om aan te haken bij grotere maatschappelijke vraagstukken, zoals verduurzaming van de landbouw en rol die zeldzame huisdierrassen hierin kunnen in nemen.
- De strategiebepaling dient in nauwe samenwerking en samenspraak met belanghebbenden te gaan, inclusief het ministerie van LNV. Belanghebbenden dienen vanaf de start en op systematische en transparante wijze te worden betrokken.
- Behoudt gerichte ruimte om op vragen van belanghebbenden te reageren, bijvoorbeeld door hier vaste spreekuren voor in te richten.
- Ook dient in de strategiebepaling een praktisch raamwerk voor het monitoren van de voortgang op het behalen van de gestelde doelen te worden ontwikkeld.

5.2 Aanbevelingen LNV

We LNV aan om nauw met SZH in de genoemde strategiebepaling samen te werken om zodoende draagvlak, inbedding, en afstemming met aanpalende beleidsterreinen te waarborgen.

Verder raden we LNV aan om te voorzien in voldoende financiële middelen zodat SZH de strategieontwikkeling kan faciliteren. De volgende redenen sluiten hierbij aan:

- SZH is uitstekend gepositioneerd om in de strategiebepaling verbindend en faciliterend op te treden.
- Met de huidige subsidie is SZH voornamelijk in staat om vraag-gestuurd te opereren.
- Het blijkt slechts beperkt haalbaar om additionele externe financiering voor de SZH aan te trekken. Dit weegt niet of nauwelijks op tegen de kosten.
- Vanwege de afhankelijkheid van vrijwilligers is de kritische massa en continuïteit fragiel. Extra middelen zullen bijdragen aan financiële stabiliteit en zekerheid.
- Door voldoende middelen beschikbaar te stellen aan SZH, kan worden bijgedragen aan passende randvoorwaarden zodat het bestuur kunnen doen waar ze goed in zijn, en bereid blijven om hier hun vrije tijd aan te besteden.
- Als LNV ervoor kiest om meer middelen voor SZH beschikbaar te stellen, dan adviseren wij deze uitbreiding in te zetten voor het aanstellen van een strategisch directeur om het inhoudelijk leiderschap van SZH uit te breiden en vorm te geven. Hiermee wordt SZH in staat gesteld om een beperkt maar noodzakelijk deel van haar tijd te blijven besteden aan vraag-gedreven activiteiten, en tegelijk een sturende (en breed gedragen) strategie op te stellen en uit te rollen. Hierbij dienen realistische afspraken te worden gemaakt over te verwachten resultaten en tijdslijnen.

Als laatste bleek uit onze evaluatie dat het jaarlijkse subsidieaanvraag-, verantwoording, en het beschikkingsproces niet alleen een aanzienlijke administratieve last met zich meebrengt, ook is de financiële zekerheid zeer beperkt. Deze korte onzekere financieringscycli hebben als reëel risico dat bekwaam en goed ingebed personeel niet behouden kan worden. We ondersteunen de voorbereidingen die LNV momenteel treft om naar een meerjarige toekenningscyclus over te stappen.

Bijlage A Beleidstheorie

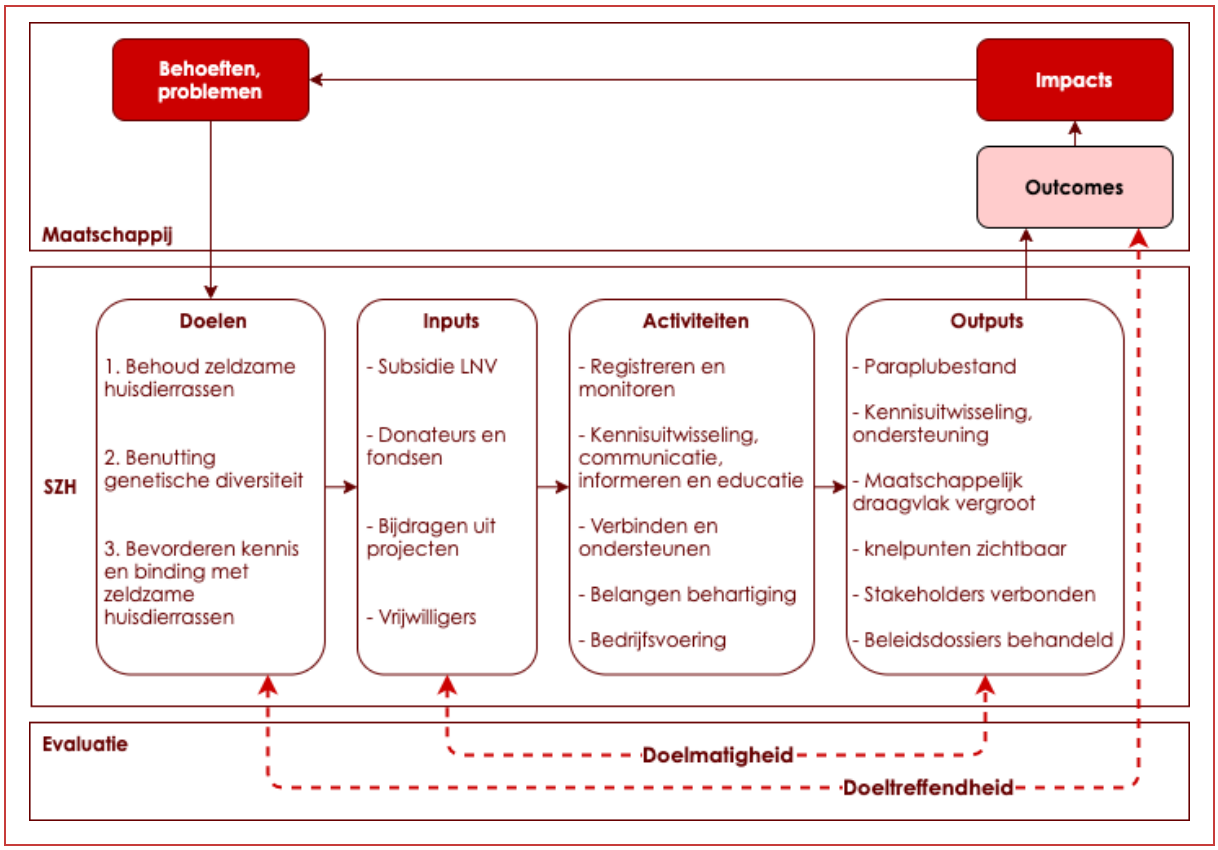

Technopolis Group, 2021

Doelstellingen en doelgroepen van SZH

In reactie op de problematiek en maatschappelijke relevantie van biodiversiteit (beschreven in paragraaf 2.1) in huisdierrassen, is SZH gericht op het behoud van zeldzame oorspronkelijke huisdierrassen. SZH opereert relatief onafhankelijk en werkt voor een netwerk van verschillende partijen met deels eigen belangen en een groot gezamenlijk belang.

Het ideaal van SZH is om alle zeldzame huisdierrassen uit de kritische zone te halen. Dat wil zeggen dat zeldzame huisdierrassen niet meer kritisch, bedreigd, of kwetsbaar zijn in termen van voortplantingsvermogen en raszuiverheid. Aanpalend hieraan is SZH erop gericht dat dierhouders reële en rendabele mogelijkheden hebben om met zeldzame huisdierrassen te werken waarbij het bestaansrecht, de commerciële vatbaarheid en bedrijfszekerheid is geborgd.

Input

SZH heeft de volgende middelen tot haar beschikking:

- Jaarlijkse subsidie uit de begrotingswet van LNV. Deze subsidie wordt jaarlijks aangevraagd en verantwoord.
- Geldelijke bijdragen door donateurs en fondsen.
- Geldelijke bijdragen uit projecten gefinancierd door derden.
- Inzet vrijwilligers.

Activiteiten

Om bij te dragen aan het *in situ* behoud van de Nederlandse biodiversiteit, ondersteunt SZH fokkers en houders in het houden en ondernemen met zeldzame huisdierrassen. In algemene zin doet SZH dit door houders van zeldzame huisdierrassen te ondersteunen in het houden, vermeerderen en verwaarden van deze huisdierrassen. Daarnaast promoot SZH de rassen en hun kwaliteiten bij het bredere publiek en behartigt ze de belangen van betrokken partijen bij overheidsinstanties. De inputs (beschreven in bovenstaande paragraaf) worden ingezet voor een verscheidenheid aan activiteiten die gegroepeerd kunnen worden in de volgende categorieën:

1. Registratie en monitoring van zeldzame landbouwhuisdierrassen in Nederland.
2. Informeren, educatie en promotie van de functie die zeldzame huisdierrassen kunnen hebben in onderwijs, recreatie, zorg, hobby of sport. Hiermee wordt kennisuitwisseling bevorderd over zeldzame rassen en hun betekenis voor het landschap en over het benutten van deze genetische diversiteit voor onze voedselzekerheid.
3. Verbinden, ondersteunen en aanjagen van rasorganisaties, individuele houders en initiatieven die bijdragen aan de instandhouding van de rassen.
4. Actieve belangenbehartiging namens fokkers en houders van zeldzame huisdieren bij beleidsvoerende overheidsinstanties en andere belangrijke ketenpartners om het houden van en ondernemen met zeldzame rassen mogelijk te blijven maken en waar kan te stimuleren.

Naast deze vier hoofdcategorieën voert SZH een aantal operationele en administratieve activiteiten uit ten behoeve van de bedrijfsvoering van de Stichting zoals fondsenwerving, strategieontwikkeling, etc.

Output

De behaalde resultaten die direct aan de activiteiten te relateren zijn noemen we outputs. Outputs kunnen met behulp van indicatoren in kaart worden gebracht.

De indicatoren voor de activiteiten van SZH zijn in Tabel 1 opgesomd. Deze indicatoren zijn gebaseerd op de initiële beleidstheorie ontwikkeld door LNV (zie Bijlage A) en aangevuld en verfijnd aan de hand van onze deskstudie en interviews met belanghebbenden.

Het is belangrijk om op de merken dat er geen maatstaven zijn gedefinieerd voor SZH. Enerzijds is dat vanwege de beperkte betrouwbaarheid van de indicatoren in het kwantitatief meten van de effectiviteit van bepaalde activiteiten. Anderzijds is dat vanwege de aard van de doelstellingen van SZH en de brede formulering daarvan waar de activiteiten aan dienen bij te dragen. Zodoende geven de genoemde indicatoren slechts enige aanwijzing van de behaalde resultaten en zijn ze niet uitputtend.

Tabel 4: Resultatenindicatoren

Activiteitengroep	• **Indicator**
Registreren en monitoren	• Aantal dieren opgenomen in het Paraplubestand en gekoppeld aan het Identificatie en Registratiesysteem (I&R) van LNV
Kennisuitwisseling, communicatie, Informeren en educatie	• Gehouden gastcolleges en lezingen • Organisatie van en deelname aan evenementen t.b.v. informatievoorziening • Gebruik sociale media platformen en website

Activiteitengroep	• Indicator
	• Eigen nieuwsberichten en participaties in uitgaven van derden • Ondersteuning van communicatieactiviteiten van aangesloten ras- en stamboekorganisaties
Verbinden en ondersteunen	• Onderzoeksprojecten uitgevoerd • Participaties in platform- en netwerkoverleggen (organiseren en deelname) • Adviezen, workshops, sessies gegeven/georganiseerd voor ras- en stamboekorganisaties • Toegekende penningen • Inspanningen voor Ras van het jaar • Uitgifte nieuwe Erkende erfgoed centra herkenningen en ondersteuning van bestaande centra • Externe verbinding en afstemming met andere (internationale) organisaties zoals SAVE
Belangenbehartiging	• Behandelde beleidsdossiers
Bedrijfsvoering	• Aangetrokken donateurs • Aangetrokken externe financiering en sponsorschappen

Technopolis Group, 2021.

Uitkomsten

Gerelateerd aan de gestelde doelen, houdt SZH de volgende beoogde uitkomsten voor ogen:

Registreren en monitoren

- De omvang c.q. teruggang van zeldzame rassen is inzichtelijk en gerapporteerd aan relevante partijen in de sector en overheid. Deze registraties bieden ook mogelijkheden voor besluit- en beleidsvorming rondom het behoud van zeldzame dierrassen.

Kennisuitwisseling, communicatie, informeren en educatie

- Rasorganisaties zijn ondersteund in kennis over en vaardigheden in het houden van en ondernemen met zeldzame huisdierrassen, inclusief duurzame fokprogramma's, het vergroten van communicatiemogelijkheden en -vaardigheden.
- Kennis over de oorspronkelijke rassen en hun betekenis voor ons landschap is met en tussen relevante belanghebbenden uitgewisseld.
- Het maatschappelijk draagvlak voor zeldzame huisdierrassen onder het brede publiek is vergroot.

Verbinden en ondersteunen

- Stand van zaken en knelpunten die rasorganisaties ervaren in het (hobbymatig) houden van en ondernemen met zeldzame huisdierrassen zijn geïnventariseerd en daar waar mogelijk, is passende actie ondernomen.
- Rassenorganisaties, individuele houders en geïnteresseerden weten elkaar te vinden voor kennisuitwisseling en inspiratie.
- Draagvlak voor zeldzame huisdierrassen is verbreed onder en in samenwerking met nationale en internationale partners.
- Ambassadeurs en voorbeeldhouders die 1 of meerdere van deze aspecten in de praktijk brengen, hebben hier erkenning voor gekregen.

Belangenbehartiging

- Belangen van rasorganisaties bij zeldzame huisdierrassen zijn vertegenwoordigd bij relevante overheidsinstanties en sectorpartijen en voor passende wet- en regelgeving voor het houden en fokken van zeldzame huisdierrassen is op passende wijze gelobbyd.

Bedrijfsvoering

- Adequate bureaucoördinatie van de grote diversiteit aan activiteiten waar SZH bij betrokken is, alsmede behoud en werving van donateurs en fondsen.

Impact

Met de genoemde uitkomsten draagt SZH bij aan het behoud van zeldzame huisdierrassen op drie terreinen:

1. Afname van het aantal zeldzame Nederlandse boerderij- en huisdierrassen en daarmee wordt de genetische diversiteit van deze dieren behouden.
2. De genetische diversiteit van de zeldzame huisdierrassen wordt beter benut door onder andere inzet van dieren voor verschillende en andere functies in dierhouderijen (functiediversificatie).
3. Toename van kennis van en binding met oorspronkelijke Nederlandse boerderij- en huisdierrassen met de belangrijkste actoren in deze sector, zoals consumenten, (huidige en toekomstige) veehouders, hobbymatige dierhouders, onderzoekers, beleidsmakers, terreinbeheerders, etc.

Bijlage B Geraadpleegde documenten en bronnen

Documenten opgesteld door SZH:

- Jaarverslagen, -berichten en – en rekeningen
- Subsidieaanvragen aan het ministerie van LNV
- Eindverantwoordingsdocumenten van SZH voor besteding LNV-subsidie
- Notitie "Wat heeft SZH gedaan met de aanbevelingen uit rapport Bartels 2015?" (2021)
- Opzet Strategische Agenda SZH 2020-2022
- Website SZH

Documenten opgesteld door LNV

- Besluiten SZH-subsidie
- Vaststellingen SZH-subsidie

Overige documenten

- Bureau Bartels B.V. Evaluatie regeling Zeldzame Huisdierrassen (2015)

Informanten van (groeps-)Interviews

In onderstaande tabel staan de personen weergegeven die we in het kader van de evaluatie hebben gesproken. De interviews vonden -in verband met Covid-19- via Microsoft Teams plaats. We hebben een aantal personen tweemaal gesproken (mw. Remijn, dhr. Tacken), en een aantal personen in groepsverband (dhr. Vriend met dhr. Vennedunker; mvr. Leenstra met dhr. Antonis en dhr. Dercksen). We willen via deze weg iedereen bedanken voor zijn bijdrage.

Categorie	**Interview partners**
Mministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)	• Djura Hoeksma, senior beleidsmedewerker Klimaat en Veehouderij • Marijn Graf, senior beleidsadviseur Verduurzaming varkensketen
SZH	• Nonja Remijn, bureaucoördinator • Gerrit Tacken, voorzitter • Geert Boink, lid algemeen bestuur en oud-voorzitter • Arjan Vriend, lid dagelijks bestuur (technisch voorzitter) • Johan Vennedunker, lid dagelijks bestuur (penningmeester) • Ferry Leenstra, lid algemeen bestuur • Adriaan Antonis, lid algemeen bestuur • Daan Dercksen, lid algemeen bestuur (diergezondheid)
Overige	• Sipke Joost Hiemstra, directeur Centrum voor Genetische Bronnen Nederland (CGN) • Mira Schoon, oud-medewerker SZH en medewerker CGN • Marjolein Neuteboom, oud-medewerker SZH en medewerker CGN

Enquête onder stakeholders

Met behulp van een korte enquête zijn belanghebbenden van SZH in juni 2021 ondervraagd over de dienstverlening en werkwijze van SZH. De enquête is verspreid onder ras- en stamboekorganisaties, fokcentra, educatieve centra, agro ecologische voedselbewegingen, ZeldzaamLekker organisaties en natuur- en landschap beherende organisaties, waarbij de contactgegevens van de belanghebbende werden aangeleverd door SZH. In totaal hebben 224 personen een uitnodiging ontvangen en zijn er twee herinneringen uitgestuurd naar deelnemers die nog niet op de enquête hadden gereageerd. Voor de enquête is gebruik gemaakt van LimeSurvey. Deelnemers kregen 2 weken (van 8 juni t/m 23 juni 2021 de mogelijkheid om de enquête in te vullen.

In totaal zijn er 60 volledige en 39 onvolledige reacties ontvangen. Bij benadering hebben 26,8% van de belanghebbende de enquête volledig ingevuld en 30,8% van de belanghebbende de enquête gedeeltelijk of volledig ingevuld. De enquête is uitgestuurd naar meerdere contactpersonen binnen een organisatie. Echter werd de enquête vaak ingevuld door enkel de voorzitter of secretaris namens de gehele organisatie. Gegeven dit feit, zijn de responsepercentages zoals verwacht.

De antwoorden op de enquête werden anoniem verwerkt. Deelnemers moesten akkoord gaan met het privacy beleid[28] van Technopolis voordat zij de enquête konden starten. Voor de analyse van de enquêteresultaten werden per vraag zoveel mogelijk antwoorden meegenomen (zowel van volledig ingevulde reacties als wel onvolledige reacties).

In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de enquêtevragen.

Onderwerp	#	Enquêtevragen	Antwoordmogelijkheden
Sectie A: Algemeen	A1	Wat is de naam van het bedrijf / de organisatie waar u werkzaam bent en welke functie vervult u hier?	Open antwoordveld
	A2	Tot welke organisatiegroep behoort het bedrijf / de organisatie waar u werkzaam bent?	Selecteer uit ras- en stamboekorganisaties, fokcentra, educatieve centra, agro ecologische voedselbewegingen, ZeldzaamLekker organisaties, natuur- en landschap beherende organisaties
	A3	Hoe lang bent u, of is uw organisatie, bekend met het werk van SZH?	Selecteer uit minder dan 5 jaar, 5 tot 10 jaar, 10 tot 15 jaar, meer dan 15 jaar
	A4	Hoe belangrijk acht u de instandhouding van zeldzame huisdierrassen?	Selecteer uit onbelangrijk, enigszins belangrijk, redelijk belangrijk, belangrijk, zeer belangrijk
	A5	Wat zijn volgens u de belangrijkste redenen voor het in stand houden van zeldzame landbouwhuisdierrassen?	Zet antwoorden in volgorde van belangrijkste tot minst belangrijkste reden: • De genetische diversiteit die de landbouwhuisdierrassen vertegenwoordigen en de wetenschappelijke waarde hiervan • De specifieke functionele en ecologische eigenschappen die verschillende landbouwhuisdierrassen hebben • De (potentiële) economische waarde van zeldzame landbouwhuisdierrassen

[28] Voor het privacy beleid van Technopolis zie: https://www.technopolis-group.com/nl/privacy-policy

Onderwerp	#	Enquêtevragen	Antwoordmogelijkheden
			• De cultuurhistorische waarde
	A6	Kunt u nog andere belangrijke redenen bedenken voor het behouden van zeldzame landbouwhuisdierrassen die hierboven niet zijn genoemd?	Open antwoordveld
Sectie B: Doeltreffendheid	B1	In hoeverre vindt u de diensten die SZH de afgelopen 5 jaar heeft uitgevoerd effectief in het bevorderen van het behoud van zeldzame landbouwhuisdierrassen? Beoordeel elk van de onderstaande activiteiten op basis van doeltreffendheid: • Algemene voorlichting • Specifieke educatieve en verdiepende activiteiten • Netwerkende en verbindende activiteiten • Lobbyactiviteiten richting overheidsinstanties • Ondersteuning in de organisatie van evenementen, workshops, etc. • Keuringen en verkiezingen zoals het ras van het jaar, ambassadeurs, erkende centra, etc. • Bijdragen aan onderzoek	Selecteer uit niet effectief, enigszins effectief, redelijk effectief, effectief, zeer effectief
	B2	Licht hier uw antwoorden op de bovenstaande vraag toe. Waarom werden de door u aangegeven activiteiten wel of niet effectief uitgevoerd? Gebruik waar mogelijk voorbeelden.	Open antwoordveld
Sectie C: Doelmatigheid	C1	In hoeverre vindt u dat SZH op een efficiënte wijze deze diensten uitgevoerd? Beoordeel elk van de onderstaande activiteiten op basis van doelmatigheid: • Algemene voorlichting • Specifieke educatieve en verdiepende activiteiten • Netwerkende en verbindende activiteiten • Lobbyactiviteiten richting overheidsinstanties • Ondersteuning in de organisatie van evenementen, workshops, etc. • Keuringen en verkiezingen zoals het ras van het jaar, ambassadeurs, erkende centra, etc. • Bijdragen aan onderzoek	Selecteer uit niet efficiënt, enigszins efficiënt, redelijk efficiënt, efficiënt, zeer efficiënt
	C2	Licht hier uw antwoorden op de bovenstaande vraag toe. Waarom werden de door u aangegeven activiteiten wel of niet efficiënt	Open antwoordveld

Onderwerp	#	Enquêtevragen	Antwoordmogelijkheden
		uitgevoerd? Gebruik waar mogelijk voorbeelden.	
Sectie D: Behoeften	D1	Welke activiteiten van SZH zijn volgens u het belangrijkst om op de korte termijn (1-5 jaar) bij te (blijven) dragen aan het behoud van zeldzame landbouwhuisdierrassen? Zet de onderstaande activiteiten in volgorde van hoge prioriteit naar lage prioriteit.	Zet antwoorden in volgorde van belangrijkste tot minst belangrijkste activiteit: • Algemene voorlichting aan het brede publiek • Educatieve activiteiten gericht op de nieuwe generatie vee- en dierhouders • Verbinden van partijen en mensen in het veld • Lobbyen voor passende wet- en regelgeving ter bevordering van diversiteit in zeldzame landbouwhuisdierrassen (internationaal, nationaal en regionaal)
	D2	Welke activiteiten van SZH zijn volgens u het belangrijkst om op de lange termijn (5-10 jaar) bij te (blijven) dragen aan het behoud van zeldzame landbouwhuisdierrassen? Zet de onderstaande activiteiten in volgorde van hoge prioriteit naar lage prioriteit.	Zet antwoorden in volgorde van belangrijkste tot minst belangrijkste activiteit: • Algemene voorlichting aan het brede publiek • Educatieve activiteiten gericht op de nieuwe generatie vee- en dierhouders • Verbinden van partijen en mensen in het veld • Lobbyen voor passende wet- en regelgeving ter bevordering van diversiteit in zeldzame landbouwhuisdierrassen (internationaal, nationaal en regionaal)
	D3	Op welke wijze kan SZH het beste bijdragen aan uw behoeften, anders dan genoemd in bovenstaande vragen?	Open antwoordveld
Sectie E: Afsluiting	E1	Zijn er nog andere punten relevant voor de evaluatie van SZH die u ons wilt meegeven?	Open antwoordveld

Bijlage C Voorbeelden dossiers belangenbehartiging

In de periode 2015-2020 is SZH in totaal bij 26 dossiers betrokken geweest die gericht waren op onduidelijkheden en knelpunten in wet- en regelgeving en aanpalend beleid. Hieronder zijn een aantal voorbeelden gegeven van de problematieken en rol die SZH in dergelijke dossiers heeft gehad.

- Traditionele schaapherders (2015) hadden een structureel financieel tekort. SZH heeft samen met de schaapherders geholpen in het oprichten van een speciaal gilde en intensief contact gezocht voor afstemming met Natuurmonumenten en het voormalige ministerie van Economische Zaken. Ook heeft SZH een crowd funding campagne opgezet genaamd 'Volg de herder'.
- Kleinschalige rundveehouders (2015) waarvoor SZH een succesvolle lobby heeft gevoerd om de verplichting van een gezondheids- en bedrijfsbehandelplan op te rekken van houders met vijf naar tien dieren.
- Kleinschalige slachterijen (2016-2018): in gesprek met Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) over de knellende regelgeving, hoge keuringskosten en onmogelijkheden voor hobbyhouders om overtollige dieren te laten slachten. Onder andere zijn onduidelijkheden in wetgeving, hygiëne voorschriften, en de registratiemogelijkheden voor houders van kleine hoeveelheden pluimvee aangepast. Zodoende werd het lokaal slachten en leveren van vlees aan detailhandel voor deze sector mogelijk.
- Dossier Fosfaat (2017-2018) gericht op het beschermen van Nederlandse zeldzame runderrassen tegen de mogelijke impact van de fosfaatreductieregeling en het fosfaatrechtenstelsel. Het resultaat was dat zeldzame rassen hiervan werden uitgezonderd. Naast een crowdfund-actie (met landelijke media-aandacht) is hier het project Paraplubestand en bepaling raszuiverheid via DNA-analyse uit voort gekomen en extra subsidie voor verleend (zie Kader 3).
- Brandrode Brandbrief zeldzame huisdierrassen (2017). SZH presenteerde zich in Den Haag om meer aandacht voor de zeldzame rassen te vragen bij politiek en breed publiek. Met een aantal rundveerassen, schapen, geiten, een paard, en hoenders en duiven werd een 'cattle walk' op de rode loper op Het Plein georganiseerd. De actie haalde nationale en regionale media-aandacht via TV, radio en krant. Partners die SZH ondersteunden in het aanbieden van de brandbrief waren Slowfood Nederland, stichting De Oerakker en stichting historische landbouw en de rasorganisaties. In de nasleep werden nog regelmatig houders van de rassen door media opgezocht om hen hun verhaal te kunnen laten doen.
- Nieuwe Europese fokkerijregelgeving voor rasspecifieke fokprogramma's (2018). De verordening reglementeert o.a. de erkenning van stamboekverenigingen en fokkerijgroeperingen, de goedkeuring van fokprogramma's per ras, de inschrijving van fokdieren in hoofdsectie en aanvullende secties van een stamboek, prestatieonderzoek en genetische evaluatie van fokdieren, en de uitgifte van exportcertificaten voor raszuivere dieren. SZH heeft diverse rasorganisaties begeleid in het aanvragen van erkenningen.
- Dierziekteprotocollen (2018) Op verzoek van NVWA heeft SZH een protocol opgesteld om zeldzame huisdierrassen te kunnen isoleren. Het protocol sluit aan bij Europese regelgeving en voorziet in uitsluiting van ruiming bij uitbraak van besmettelijke dierziektes onder voorwaarde van adequate isolatie.
- In SAVE verband (2018), het uitbrengen van een compendium gericht op het informeren van beleid met successen van verwaarding van lokale rassen en gewassen.

- Gezelschapsdierensector (2019) met Nederlandse Werkgroep Pluimvee- en Parkvogels. Gezamenlijk onderzoek en agendering van knelpunten en mogelijkheden bij LNV.
- In samenwerking met RVO het optimaliseren van het Paraplubestand (2020), met het oog op het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouw Beleid (GLB, 2023) en de waarborging van een dierpremie voor zeldzame rassen in toekomstig beleid.
- Zienswijzen en (gevraagd en ongevraagd) advies (2020) over Dierenwelzijn, Doden van Dieren' (met NWPP), Draaiboeken Besmettelijke Dierziekten, het dubbeldoelregister voor Witrik en andere zeldzame kleurslagen' en een bijdrage aan een reactie van internationale belangenorganisaties op Animal Health Regulation aan de Europese Commissie om de verplichte registratie aan te passen.

Bijlage D Opvolging aanbevelingen voorgaande evaluatie

In 2015 vond de vorige evaluatie plaats van de subsidie aan Stichting Zeldzame Huisdierrassen, over de periode 2011-2014. De evaluatoren kwamen tot vijf aanbevelingen voor SZH[29]. Hieronder wordt per aanbeveling beschreven in hoeverre deze is opgepakt, beginnende bij de aanbeveling voor het ministerie van LNV.

Overweeg om meer middelen voor SZH ter beschikking te stellen

Als gevolg van bezuinigingen is de subsidie voor SZH in de periode 2012-2015 afgebouwd van €200.000 tot €80.000. Dit heeft consequenties gehad voor de personele capaciteit van SZH en de activiteiten die SZH kon ontplooien. De evaluatoren concludeerden destijds dat extra middelen noodzakelijk waren wil SZH een 'een vuist kunnen maken' op haar speerpunten: het bevorderen van fokkerijkennis en aandacht voor voorlichting en educatie.

De aanbeveling uit het evaluatierapport van 2015 en navenante inspanningen van dossierbehandelaars en SZH hebben niet geleid tot meer structurele middelen voor SZH. Deze is sinds 2015 € 80.000 per jaar. Als alternatief en naar aanleiding van de vorige evaluatie, heeft het ministerie in 2016 eenmalig € 40.000 extra aan SZH toegekend. Deze eenmalige bijdrage was bedoeld om een plan uit te werken om de financiële basis boven de jaarlijkse subsidie van EZ en de bijdrage van donateurs van SZH te verbreden. SZH heeft met deze eenmalige financiering activiteiten ontplooid en expertise ingehuurd (communicatiebureau, lobbyist, fondsenwerver) gericht op het (a) vinden van sponsoring uit bedrijfsleven, (b) vinden van financiering door fondswerving, (c) nagaan of jaarlijkse afdracht per lid van de fokkerijorganisaties mogelijk is, en (d) lobby en belangenbehartiging om de zeldzame Nederlandse rassen in te bedden in het bredere landbouwbeleid.

Anno 2021 concludeert SZH dat het mogelijk is om extra gelden te acquireren, maar dat dit veel interne en externe personele inzet vraagt en dat de inzet op fondsenwerving ten koste gaat van de uitvoering van de kerntaken. Dit geld voor zowel provinciale subsidies als voor sponsoring door het bedrijfsleven. SZH kwalificeert niet voor financiering uit zogenaamde goede doelen fondsen zoals de Nationale Postcode Lotterij. Om succesvol en op efficiënte wijze andere bronnen van financiering aan te wenden zou SZH over een personele kritische massa van minimaal 2 tot 3 fte moeten kunnen beschikken

Breng meer focus aan in SZH-activiteiten

Vanwege het risico dat de aandacht van SZH (te) versnipperd zou worden na de afbouw in financiële en personele capaciteit, was de aanbeveling aan SZH om meer focus aan te brengen in haar activiteiten. In de notitie die SZH op verzoek van Technopolis heeft opgesteld, geeft SZH aan dat ze in de afgelopen periode de volgende keuzes heeft gemaakt:

- Het monitoren, analyseren van populaties van zeldzame rassen en het opstellen van het daaruit volgend beheer- en fokadvies heeft SZH overgedragen aan het CGN. SZH had hiervoor voor 1 dag/week een medewerker in dienst. In samenspraak met CGN is deze activiteit door het CGN overgenomen.
- SZH gaat nadrukkelijker na wie natuurlijke samenwerkingspartners zijn, om samen op te trekken en de gezamenlijk slagkracht te verhogen. Voorbeelden hiervan zijn de oprichting

[29] Bureau Bartels B.V. Evaluatie regeling Zeldzame Huisdierrassen (2015)

van het Gilde van Traditionele schaapherders met de crowdfundactie "volg de herder" (2015), de Polderpanda actie (2018), en het aanbieden van de Brandrode Brandbrief (2017) aan de Landbouwcommissie van de Tweede Kamer waarbij werd samengewerkt met o.a. Stichting de Oerakker en Slowfood.

Uit deze voorbeelden blijkt dat SZH meer focus heeft aangebracht in haar activiteiten en 'slimmer' werkt door meer samenwerkingen aan te gaan. Tegelijkertijd constateren we dat ze nog steeds veel verschillende soorten activiteiten ontplooit die gerelateerd zijn aan verschillende strategieën. Door de beperkte beschikbare middelen lijken deze activiteiten in zekere zin reactief van aard. Uit de interviews blijkt ook dat het voor SZH lastig is om prioriteiten te stellen als dat betekent dat ze een 'nee' moeten verkopen aan een organisatie. Om haar missie te bereiken is SZH afhankelijk van andere organisaties, met name stamboek- en fokkerijorganisaties. SZH beschouwt het als haar taak om deze organisaties te blijven ondersteunen en hun belangen te behartigen. Ze steekt naar eigen zeggen veel tijd, energie en eigen middelen in het structureel contact via per diersoort georganiseerde platform overleggen, met als doel goede voeling met de praktijk te houden. Bij het prioriteren van werkzaamheden ten behoeve van rasorganisaties houdt ze rekening met een aantal criteria[30] zoals de noodzaak voor directe actie, proactieve houding van de organisaties om zelf activiteiten te initiëren en in gezamenlijkheid op te pakken, en schaal van activiteiten waarbij SZH de voorkeur geeft aan projecten die voor meerdere stakeholders relevant zijn.

Zet als SZH met name in op vergroten fokkerijkennis en voorlichting/educatie

De achtergrond bij deze aanbeveling was dat voorlichting en educatie als een noodzakelijke voorwaarde werd gezien om zinvol in te kunnen blijven inzetten op het (EZ-)speerpunt van bevorderen van fokkerijkennis[31]. Immers, als er niet voldoende 'nieuwe aanwas' van houders komt binnen de verschillende fokkerijorganisaties/fokkers, sterft de kennis uit. Vanwege de bezuinigingen heeft SZH de activiteiten met betrekking tot fokkerijkennis naar het CGN overgeheveld. Eén van de bureaumedewerkers is voor CGN gaan werken en heeft deze taak meegenomen. De samenwerking is zeer hecht gebleven en verder uitgebouwd zodat fokkerijkennis gewaarborgd bleef. Verder is een specifieke communicatiestrategie ontwikkeld, de website verbeterd, het gebruik van social media versterkt, en de voorlichting en educatieve activiteiten geïntensiveerd met het oog op het aantrekken van nieuwe doelgroepen en met name nieuwe generatie veehouders.

Onderzoek als SZH op welke manier het vermarkten van producten van zeldzame huisdierrassen kan worden versterkt

Uit de evaluatie 2011-2014 bleek dat houders van zeldzame huisdierrassen problemen ondervonden in het vermarkten van hun producten. Houders vonden het o.a. moeilijk om hun producten te promoten en af te zetten door de verminderde inzet van SZH op promotionele activiteiten zoals ZeldzaamLEKKER. Dit resulteerde in de aanbeveling voor SZH om te onderzoeken op welke manier het vermarkten van producten van zeldzame huisdierrassen kan worden versterkt. In de notitie geeft SZH aan dat ze het verder uitzetten en ontwikkelen van het door haar ingestelde ZeldzaamLEKKER label on hold heeft gezet vanwege een gebrek aan mankracht en middelen. Ze is van mening dat er potentie zit in het label om de producten

[30] SZH (2020). Doelen en Plan van aanpak werkzaamheden van SZH in 2021

[31] Het vergroten van fokkerijkennis was ten tijde van de evaluatie een speerpunt van het Ministerie van EZ, het Ministerie wat de LNV-portefeuilles beheerde.

en diensten van de zeldzame rassen te verwaarden en in de markt te zetten, maar ze moet keuzes maken.

Onderzoek als SZH op welke manier de rol van belangenbehartiger kan worden versterkt

In de evaluatie werd geconcludeerd dat SZH diende te onderzoeken op welke manier ze haar rol van belangenbehartiger kon versterken. Volgens de evaluatoren was er behoefte aan het verkrijgen van een uitzonderingspositie in wet- en regelgeving op het gebied van inentingen, transport, slacht, e.d., omdat deze geënt is op veehouderij op grote schaal. In lijn hiermee was er ook behoefte aan belangenbehartiging van SZH richting natuurbeheerders om doelen en functiediversificatie van zeldzame huisdierrassen te verwezenlijken en bijvoorbeeld toegang tot weidegebieden te verkrijgen.

Anno 2021 concludeert SZH in haar notitie dat de rol van belangenbehartiger een zeer belangrijke rol is voor SZH. Ook uit onze enquête blijkt dat de respondenten op zowel de korte als lange termijn een belangrijke rol zien voor SZH als belangenbehartiger. SZH geeft aan dat ze richting terrein beherende organisaties het gebruik van Nederlandse zeldzame rassen in het natuurbeheer promoot door o.a. actief deel te nemen op de jaarlijkse beheerdersdag op Marienwaerdt d.m.v. workshops en voorlichting. Uit de casestudie (zie Kader 3) blijkt dat SZH de rol van belangenbehartiger met succes heeft ingevuld.

Zet als SZH meer in op het vergroten van de bekendheid van het Paraplubestand

In de evaluatieperiode 2011-2014 is SZH gestart met een registratie van dieren van zeldzame rassen in het Paraplubestand. Uit de evaluatie bleek dat nog niet alle relevante organisaties op de hoogte waren van het bestand en dat slechts een klein deel van de zeldzame huisdierrassen in het bestand was opgenomen. Om het bestand op een effectievere manier te vullen, adviseerden de evaluatoren SZH om in te zetten op het vergroten van de bekendheid van het bestand.

Het gebruik van het Paraplubestand is de afgelopen jaren in een versnelling gekomen, omdat het toepasbaar bleek bij de uitvoering van subsidieregelingen van de overheid door RVO[32]. De vlag van zeldzaam ras die SZH in het I&R zet bij de individuele diernummers, stelt RVO in staat om regelingen relatief eenvoudig uit te voeren zoals bijvoorbeeld uitzonderingen in het kader van de fosfaat reductieregeling voor jongvee van zeldzame rassen op melk producerende bedrijven, en de premieregeling voor melkkoeien van de zeldzame rassen. Daarnaast wordt het Paraplubestand ook ingezet bij de bestrijding van besmettelijke dierziekten en andere calamiteiten.

SZH heeft verschillende activiteiten ondernomen om de voorlichting over het bestand richting de dierhouders en hun stamboekorganisaties te verbeteren. Zo is er een folder ontworpen en uitgegeven en krijgen dierhouders een certificaat thuis gestuurd als hun dieren geregistreerd zijn. Verder is er een door LNV goedgekeurd protocol ontwikkelt om ook de twee Nederlandse varkensrassen in het Paraplubestand op te nemen. Omdat varkens niet individueel in het I&R systeem staan zal dit via registratie van het Uniek Bedrijfsnummer (UBN) moeten gaan.

[32] SZH (2021). Notitie "Wat heeft SZH gedaan met de aanbevelingen uit rapport Bartels 2015?"

Bijlage E Internationale benchmark

De benchmark in deze evaluatie is vooral een kwalitatief instrument (met gebruikmaking van kwantitatieve informatie indien beschikbaar) om een overzicht te krijgen van en inzicht in de aanpak van andere Europese landen t.a.v. zeldzame huisdierrassen. Om lessen te trekken die van toepassing zijn op SZH worden hieronder twee soortgelijke organisaties in andere landen gepresenteerd als internationale benchmark, namelijk het Steunpunt Levend Erfgoed (SLE; België) en Rare Breeds Survival Trust (RBST; Verenigd Koninkrijk).

Steunpunt Levend Erfgoed (België)

Steunpunt Levend Erfgoed (SLE) is een organisatie in België, opgericht in 1993, die opkomt voor instandhouding van oude en streekeigen rassen. Naast het behouden van oorspronkelijke en veelal zeldzaam geworden lokale rassen van landbouw- en neerhofdieren heeft de organisatie als doel de instandhouding van genetische biodiversiteit en het onder de aandacht brengen van de problematiek rond oude huisdierrassen. SLE is een ledenvereniging dat afhankelijk is van de steun en bereidheid van vrijwilligers. De organisatie is erkend door de Vlaamse Regering als fokvereniging voor lokale schapen- en geitenrassen en voor het vereenvoudigd beheer van neerhofdieren (VBN), waarvoor SLE een jaarlijkse basisfinanciering ontvangt.

Beleidsopdracht

De aandacht voor duurzame landbouw en biodiversiteit is in de afgelopen jaren hoger op de agenda gekomen van de Vlaamse overheid. België committeert zich aan het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie en treft voorbereidingen voor het toekomstige plattelandsontwikkelingsbeleid in Vlaanderen. Het derde Vlaams Programma voor Plattelandsontwikkeling (2014-2020) werd in 2015 goedgekeurd door de Europese Commissie. Dit programma heeft een focus op de volgende thema's:

- Jonge landbouwers en de toekomst van de Vlaamse landbouwsector
- Innovatie en opleiding
- Het verhogen van de weerbaarheid en verduurzaming van de landbouwsector (economisch en ecologisch)
- Het versterken van de vitaliteit van het platteland door een kwalitatieve inbedding van de sterk evoluerende Vlaamse landbouwsector

De grotere bereidheid van de Vlaamse overheid om aandacht te besteden aan de activiteiten uitgevoerd door SLE, en voor een samenwerking samen met SLE, wordt gekenmerkt door een verdubbeling van haar financiële bijdrage in vergelijking tot vijf jaar geleden.

SLE geeft invulling aan de beleidsopdracht door het beheren en monitoren van stamboekregistraties voor de Vlaamse overheid en voert afstammingscontroles uit om de diversiteit binnen de zeldzame rassen te behouden. Ook stimuleert SLE het onderhoud van natuurgebieden door begrazing van lokale rassen en maakt zij hierover afspraken met de overheid en andere belanghebbende organisaties.

Er wordt geen officiële verantwoording afgelegd over de ontvangst van de jaarlijkse basisfinanciering vanuit de overheid. Er zijn bijvoorbeeld geen KPI's opgesteld waarop de doelmatigheid en doeltreffendheid van de organisatie wordt geëvalueerd. Wel is voor de overheid, en voor SLE zelf, het aantal geregistreerde dieren en het aantal nieuw aangetrokken leden een indicatie waaruit kan worden opgemaakt of haar ideeën, gedachtegang en

doelstellingen worden onderschreven. SLE stelt jaarlijks een activiteiten verslag op voor de verantwoording van de verkregen basisfinanciering.

Organisatiestructuur

Het dagelijks bestuur is opgesteld uit een achttal vrijwilligers en staat in voor de algemene leiding van SLE. De bestuursleden zijn verantwoordelijk voor het uitstippelen van het beleid en de daaraan gekoppelde budgetten. Daarnaast draagt het bestuur verantwoordelijkheid voor het ledentijdschrift De Ark, de jaarlijkse Levend Erfgoed expo, voor deelname aan evenementen en manifestaties waarvoor SLE wordt uitgenodigd. Ook een belangrijke activiteit van de leden van het dagelijks bestuur is het onderhouden van contacten met diverse instanties en overheden. De uitwisseling en de coördinatie tussen de verschillende werkgroepen vindt ook plaats binnen het dagelijks bestuur.

Voor elke diersoort is een dergelijke werkgroep opgesteld die zich richt op de activiteiten die belangrijk en relevant zijn om de zeldzame rassen van dit specifieke diersoort te behouden. De werkgroepen bestaan uit leden en ondersteunen en adviseren het dagelijks bestuur door bepaalde problematiek, projecten en activiteiten verder uit te spitten of voor te bereiden. Voor de uitvoering van gerichte activiteiten binnen de verschillende werkgroepen kan het dagelijks bestuur beroep doen op een groot aantal leden (1200).

Financieringsbronnen

SLE is een vereniging zonder winstoogmerk. De organisatie is voor een groot deel afhankelijk van de steun en bereidheid van leden en vrijwilligers waarmee zij geen contractueel verband heeft. Op het moment zijn 1200 leden aangesloten die een jaarlijkse bijdrage (€20) betalen. Er is een aparte categorie aan beschermende leden (ongeveer een honderdtal) die jaarlijks vrijwillig een grotere bijdrage leveren (>€40).

Daarnaast ontvangt SLE een basisfinanciering van €55.000 vanuit de Vlaamse overheid. Deze basisfinanciering wordt jaarlijks vastgesteld en hiervoor wordt elk jaar een aanvraag en begroting ingediend door SLE. Deze basisfinanciering stelt de organisatie in staat om de betaalde medewerker (1 FTE) uit te betalen. Ook worden leden soms vergoed voor hun bijdrages. Binnen het kader van de basisfinanciering voert SLE ook opdrachten uit voor de Vlaamse overheid, waaronder de monitoring en beheer van stamboekregistraties en afstammingscontroles. Het overige deel van financiering komt uit projectfinanciering. Echter moet worden opgemerkt dat de financiering die wordt binnengehaald voor specifieke projecten nooit 100% van de kosten dekt. SLE is dus genoodzaakt hier zelf een deel tegenover te zetten. De projectfinanciering helpt bij het ontwikkelen van activiteiten gericht op specifieke dossiers of diersoorten, zoals het redden van het Kempens runderras op basis van restpopulaties en de registratie van pluimvee.

Rare Breeds Survival Trust (Verenigd Koninkrijk)

Rare Breeds Survival Trust (RBST) is een liefdadigheidsinstelling in het Verenigd Koninkrijk die tot doel heeft het voortbestaan en de levensvatbaarheid van de inheemse genetische rijkdommen van landbouwhuisdieren in het Verenigd Koninkrijk veilig te stellen. Het werd opgericht in 1973 en is de enige nationale organisatie die toezicht houdt op, redding biedt voor en het houden van inheemse landbouwrassen promoot. Hiervoor stelt het RBST jaarlijks, in samenwerking met het Department for Environment, Food & Rural Affairs (DEFRA), een watchlist van zeldzame inheemse rassen op en beheert het de nationale genenbank voor de veehouderij. De organisatie ontvangt geen basisfinanciering van de overheid, maar ontving wel een speciaal daartoe gericht fonds van 2,3 miljoen euro.

Beleidsopdracht

De Britse overheid is verschillende nationale[33] en internationale[34] verbintenissen aangegaan om inheemse veerassen te beschermen. Het RBST lobbyt voor de erkenning van genetische diversiteit in het overheidsbeleid. Het RBST is de enige nationale organisatie die toezicht houdt op, redding biedt voor en het houden van lokale zeldzame huisdierrassen promoot. Verder geeft het RBST invulling aan de beleidsopdracht door jaarlijkse gegevens te verzamelen van rasverenigingen die met het Engelse Department for Environment, Food & Rural Affairs (DEFRA) worden gedeeld om de 'watchlist' van het RBST op te stellen ten behoeve van de monitoring van zeldzame huisdierrassen. Het RBST beheert ook de genenbank voor de veehouderij. Ten slotte biedt het RBST ondersteuning en aanmoediging aan fokkers en bevordert het op grote schaal het gebruik van zeldzame en inheemse rassen voor voedsel, vezels en instandhoudingsbegrazing.

Organisatiestructuur

Het bestuur van RBST bestaat uit 15 onbezoldigde trustees, waarvan er niet meer dan drie gecoöpteerd zijn en niet meer dan twaalf uit de leden worden gekozen. Het bestuur is verantwoordelijk voor de strategie- en beleidsbepaling, het goedkeuren van belangrijke verplichtingen op basis van advies van het senior management, en de benoeming van de Chief Executive Officer. De dagelijkse activiteiten worden door het bestuur gedelegeerd aan de Chief Executive Officer, die leiding geeft aan de uitvoerende teams en de vrijwilligersteams.

De raad van bestuur heeft twee belangrijke comités: het comité voor natuurbehoud en het comité voor financiën en governance. Het comité voor natuurbehoud adviseert de raad van bestuur over strategische kwesties in verband met natuurbehoudsprogramma's en aanverwante activiteiten. Het comité voor financiën en governance is belast met de beoordeling van de financiële prestaties van RBST en activiteiten met betrekking tot beheer, organisatie, bestuur, investeringen en risicobeheer.

Financieringsbronnen

De inkomsten van RBST komen uit verschillende bronnen. Het grootste deel wordt gehaald uit lidmaatschapsbijdragen, subsidies en giften. Een andere grote inkomstbron zijn haar beleggingen: RBST houdt een grote investeringsportefeuille aan om een inkomen te creëren om te helpen haar liefdadigheidsactiviteiten te financieren.

Uit de geraadpleegde bronnen blijkt dat het RBST geen basisfinanciering ontvangt vanuit de overheid. Momenteel is de genenbank wel verzekerd via een speciaal daartoe gericht fonds van € 2,3M. Ook wordt mogelijke ondersteuning van de overheid bij het uitbreiden en behouden van de nationale genenbank besproken. De financiële prestaties van RBST in 2019 genereerden een netto overschot van €186.000. Dit is een aanzienlijke verbetering ten opzichte van het netto tekort van €750.000 in 2018. De kloof tussen de totale inkomsten en totale uitgaven blijkt kleiner te worden. De beleggingsopbrengsten en lange termijn gemiddelde van legaten zorgen voor een stabiele basis en compenseren waar nodig het exploitatietekort. Dit stelt het RBST in staat om te kunnen blijven functioneren. Echter benadrukt het Strategisch Plan dat het belangrijk is de inkomsten te diversifiëren en zal meer aandacht worden besteed aan het positioneren van RBST als zakelijke partner om particuliere filantropen aan te trekken.

[33] Nationale verbintenissen, zoals de Engelse landbouwwet, het beleid voor plattelandsontwikkeling en het biodiversiteitsbeleid.

[34] Internationale verbintenissen, zoals het FAO en de Rural Development Regulations.

Bijlage F Uitwerking SWOT

De SWOT is opgesteld op basis van de deskstudie, interviews, en de SWOT die SZH heeft opgesteld ten behoeve van de Strategische Agenda 2020-2022.

Sterke punten

Grote vrijwillige betrokkenheid van bestuursleden. De bijdrage van bestuursleden aan de doelstellingen van SZH, en daarmee ook aan de beleidsdoelstellingen van de Nederlandse overheid, is noemenswaardig. Het Dagelijks- en Algemeen bestuur zijn gedreven op vrijwillige basis. De inzet van de bestuursleden is groot en leden hebben een sterke intrinsieke motivatie om bij te dragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen.

Kennis en ervaring van Dagelijks- en Algemeen Bestuur en bureau. De bestuursleden en medewerker(s) op het bureau dekken een brede expertise en staan met één been in het werkveld van bijvoorbeeld de fokkerij, genetica, educatie en natuurbeheer. Het bestuur is zodanig samengesteld dat de expertise van de leden aansluit bij aandachtsgebieden van SZH.

Groot netwerk. Voor de instandhouding en promotie van zeldzame huisdierrassen en het ondersteunen van haar houders staat het SZH in contact met vele partners. Binnen dit netwerk met een groot gezamenlijk belang, namelijk de instandhouding van zeldzame rassen, zijn samenwerkingen ontstaan op het gebied van kennisbevordering en promotie, ondersteuning van een vitaal platteland, identificeren van nutsdoelen, overbrengen van de educatieve waarde, en het ondersteunen en promoten van ondernemers met producten van zeldzame rassen.

Internationale inbedding (SAVE). Binnen het Europese netwerk, SAVE, van vergelijkbare organisaties wordt kennis uitgewisseld en wordt samen opgetrokken in de lobby voor een passend beleid vanuit de EU. De actieve deelname van SZH in het organiseren van jaarvergaderingen en regionale workshops leidt tot sterke verbindingen met zusterorganisaties.

Vanuit praktijkperspectief complementair aan, en goede samenwerking met, het CGN. Hoewel beide organisaties trachten bij te dragen aan het behoud van biodiversiteit, zijn SZH en het CGN complementaire organisaties met verschillende doelstellingen. SZH vervult door het verbinden van kennisontwikkeling met de praktijk een specifieke rol in het systeem. Om mogelijke overlap in activiteiten te voorkomen worden jaarlijks de wederzijdse werkplannen op elkaar afgestemd. Er is sprake van een langdurig en goed contact tussen de organisaties.

Professioneel, laagdrempelig en vlotte organisatie. SZH wordt door verschillende belanghebbenden gekenmerkt als toegankelijke organisatie met een nauwe verbintenis met de praktijk. Deze laagdrempeligheid, is van belang om de relevante vragen en problemen in het veld te identificeren.

Onafhankelijke positie richting overheid en belanghebbenden; met duidelijk uitgangspunt 'behoud van de rassen'. SZH opereert als verbinder en belangenbehartiger van een groot aantal verschillende organisaties en instanties met uiteenlopende doelen met zeldzame huisdierrassen. Vanwege de verbindende en rol en financiële steun van LNV, kan SZH een relatief onafhankelijke positie innemen in het bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen. Dit verleent een zekere autoriteit en kan de ontvankelijkheid van de adviezen en activiteiten van SZH bij de belanghebbenden vergroten. Anderzijds geeft deze onafhankelijkheid SZH de mogelijkheid om als volwaardig gesprekspartner voor lokale,

regionale en de nationale overheid op te treden omdat ze vrij staat belangen af te wegen en prioriteiten te stellen in het bijdragen aan het behoud van zeldzame huisdierrassen.

Zwakke punten

(Zeer) beperkte middelen. De brede waaier van activiteiten van SZH wordt uitgevoerd met beperkte middelen. De 60% afbouw van de subsidie aan SZH in 2015 heeft nadelige consequenties gehad op de personele capaciteit en daarmee de activiteiten die SZH uitvoert. Het is mogelijk dat er belangrijke mogelijkheden om inheemse dierrassen uit de zeldzame status te houden, worden gemist. Ook is het mogelijk dat vanwege het beperkte budget, SZH niet voldoende overzicht heeft om een adequate prioritering aan te brengen en keuzes te maken.

Beperkte inbedding in bredere nationale beleid. Dit is een externe factor die een interne zwakte deels kan verklaren. De nationale wettelijke onderzoekstaak op het gebied van de genetische diversiteit en identiteit van soorten van belang voor land- en bosbouw, de WOT GB, wordt uitgevoerd met een primaire focus op het beheer van dierlijk materiaal in *ex situ* collecties. De aandacht aan het behoud en gebruik van Nederlandse dierlijke genetische biodiversiteit *in situ* is daarentegen relatief beperkt. Doordat SZH specifiek zorg draagt voor het behoud van oorspronkelijke en zeldzame huisdierrassen is haar inbedding in het bredere nationale beleid, waarin een duidelijke beleidsvisie op zeldzame huisdierrassen mist, relatief beperkt. Daarnaast is het huidige landbouwbeleid vooral gericht op het behalen van schaalvoordelen: de focus ligt op het grootschalig houden van dieren met enkelvoudige functies (vlees of melk). Er is minder aandacht voor zeldzame huisdierrassen en daarmee mist SZH in dergelijke beleidsvoering en daarmee gepaard gaande (beperkte) financiële armslag.

Afhankelijkheid van vrijwilligers. De activiteiten van SZH (en resultaten) zijn in grote mate afhankelijk van vrijwillige inzet van bestuursleden en derden. Dit een kracht van SZH, maar deze afhankelijkheid maakt de organisatie tegelijkertijd ook kwetsbaar. Dit roept de vraag op of er niet een (grotere) verantwoordelijkheid ligt bij de Nederlandse overheid om de continuïteit van SZH's kennis en expertise beter te borgen, om zo de internationale afspraken na te komen.

Beperkte aansluiting bij natuurbeheerorganisaties, regionale actoren. Aansluiting bij rijks- en regionale actoren, natuurorganisaties en terreinbeheerders is van belang omdat zeldzame huisdierrassen een mogelijke rol kunnen vervullen in bijvoorbeeld natuurbeheer of transities naar zorgvuldige veehouderij. Ook kunnen overheden een rol spelen in het versterken van de aandacht voor de cultuurhistorische en recreatieve waarde van zeldzame huisdierrassen en zodoende een bijdrage al dan niet financieel, aan de educatieve activiteiten van SZH. SZH promoot het gebruik van Nederlandse zeldzame rassen in het natuurbeheer onder andere door actieve deelname op de jaarlijkse beheerdersdag. Onderling contact tussen de verschillende organisaties is aanwezig, echter is het SZH niet gelukt om tot afspraken te komen op directieniveau.

Afhankelijkheid van belanghebbenden. SZH is een sterke koepel- en verbindende organisatie van verschillende belanghebbenden bij zeldzame huisdierrassen. De feitelijke instandhouding van huisdierrassen geschiedt door al dan niet verenigde dierhouders, fokverenigingen en rasorganisaties. Om die reden is de daadwerkelijke bijdrage van SZH aan het behoud van zeldzame huisdierrassen in zekere zin indirect en afhankelijk van belanghebbenden.

Multi-actie reactieve strategie. SZH richt zich met haar activiteiten op verschillende type doelgroepen (zie Figuur 1). Om die reden zijn wordt er een diversiteit aan activiteiten uitgevoerd die zijn afgestemd op de verscheidenheid aan belanghebbenden. Anderzijds opereert SZH-reactief op vragen en behoeften uit het veld vanwege de beperkt beschikbare middelen. Deze diversiteit en beperkte bemensing maakt het moeilijk om strategische

prioriteiten te stellen zonder achterban te verliezen en voorbij te gaan aan een minimum aan verwachtte activiteiten.

Kansen

Transities in de veehouderij in Nederland. Het maatschappelijk belang om de Nederlandse veehouderij te verduurzamen blijft groot. In een brief aan de Tweede Kamer in 2019 gaf minister Schouten aan hoe de transitie naar verduurzaming vormgegeven wordt[35]. Verduurzaming betreft onder andere dierenwelzijn en -gezondheid alsook het behoud van biodiversiteit. Specifiek wordt gesproken van een transitie van de huidige nadruk op schaalvergroting naar kringlooplandbouw waarin uit- en instroom van hulpbronnen gelijk worden gehouden en de mest-veevoerkringloop wordt gesloten. De minister spreekt van drie hoofdsporen die gevolgd worden: inspireren en experimenteren, verbeteren van condities voor verduurzaming inclusief verdienmodellen en vermarkting, en specifiek plannen door de vijf grote dierlijke sectoren[37]. In alle drie de speerpunten liggen kansen voor SZH om de zeldzame huisdierrassen onderdeel te maken van de oplossing en transitie naar kringlooplandbouw. Hier liggen kansen voor SZH om met meer impact bij te dragen aan de Nederlandse kringlooplandbouw.

Inzetten Paraplubestand in implementatie en uitvoering van wet- en regelgeving, en stimuleringsmaatregelen. In de afgelopen jaren heeft SZH de meerwaarde van het registratiesysteem van zeldzame dieren en -huisdierrassen meermaals aangetoond. Onder andere in de uitvoering van de regeling voor dierpremies (zie paragraaf 4.1.2 en Kader 3) en in de vorming van calamiteiten plannen voor de bestrijding van dierziekten. Met het Paraplubestand en de goede verstandhouding en de hoge acceptatie van de doelgroepen van SZH, heeft SZH een unieke positie om een concrete rol te spelen in de beheersbaarheid en uitvoering van toekomstig stimuleringsbeleid zoals de GLB, calamiteiten en ziektebestrijding. Ook liggen er kansen om het Paraplubestand, samen met andere informatiebronnen die bijvoorbeeld voortvloeien uit de WOT-GB, (intensiever) gebruikt worden om periodiek een reëel beeld te geven over de dier- en biodiversiteit in Nederland. Zodoende kan het Paraplubestand een expliciete(re) rol spelen in het evalueren van huidig beleid en informeren van toekomstig beleid, inclusief de transitie naar kringlooplandbouw en met name op het gebied van bescherming en bevordering van biodiversiteit.

Toename van de interesse van het bredere publiek in de natuur. Opkomst streekproducten, aaibaarheidsfactor en regionale gebondenheid van de rassen. Onder andere vanwege thema's als klimaatverandering, staat natuur en natuurbehoud in toenemende mate in de belangstelling bij het bredere publiek. Duurzaamheid en diversiteit tegenover schaalvergroting zijn hierin belangrijke thema's. Streekproducten en cultuurhistorische waarde van natuur inclusief inheemse zeldzame huisdierrassen kunnen bijdragen aan deze thema's.

Bedreigingen

Vergrijzing van houders en belanghebbenden. Zoals opgemerkt in de voorgaande evaluatie en bevestigd in interviews voor deze evaluatie, vergrijst de populatie aan houders van zeldzame huisdierrassen. De aanwas van jonge houders is uit balans met het verloop in de oudere houders, terwijl veelal veel kennis en kunde rondom het houden, fokken en benutten van zeldzame huisdierrassen bij de tweede groep ligt. Het wegvallen van deze groep mensen is niet alleen een bedreiging voor het welzijn van de dieren zelf, het heeft ook tot gevolg dat

[35] Directoraat-generaal Agro, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2019), Kamerbrief Duurzame Veehouderij. Link

kennis over de soorten mogelijk verloren gaat. Dit geldt niet alleen voor houders van dieren, maar ook voor de leden van de verschillende besturen van ras- en stamboekorganisaties, alsook voor de besturen van SZH zelf en de vrijwilligers waar SZH sterk van afhankelijk is.

Beperkte betrokkenheid van nieuwe generatie agrariërs. De transitie naar kringlooplandbouw houdt specifieke rekening met nieuwe verdienmodellen en de haalbaarheid daarvan. De toekomst van de landbouw, waarin deze kansen gerealiseerd kunnen worden, ligt in de handen van veelal nieuwe generatie boeren. Uit interviews met SZH leeft het beeld dat onder deze groep agrariërs de bekendheid met en bereidheid om met zeldzame huisdierrassen te ondernemen beperkt is.

technopolis group

www.technopolis-group.com